

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra sociální a charitativní práce

Diplomová práce

KVALITA ŽIVOTA SENIORŮ V POBYTOVÝCH SLUŽBÁCH

V RÁMCI PROTIPANDEMICKÝCH OMEZENÍ SOCIÁLNÍCH KONTAKTŮ

Vliv konkrétních protipandemických opatření na stav klientů ve vybraných domovech pro seniory

Autor práce: Bc. Veronika Zejdová
Vedoucí práce: doc. Jindřich Šrajfer Dr. theol.
Studijní obor: Etika v sociální práci (PS)

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorkou této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích dne 31. 3. 2023

.....

Bc. Veronika Zejdová

Poděkování

Děkuji především svému vedoucímu práce, doc. Jindřichovi Šrajerovi Dr. theol., za jeho cenné rady, podnětné připomínky a odborné vedení mé diplomové práce. Poděkování patří i nejmenované pracovníci v sociálních službách z domova pro seniory, která mi poskytla velmi přínosné informace, jež se staly stěžejními při vyhodnocení této práce. Nakonec bych chtěla projevít dík mému manželovi, mým třem studujícím kolegyním a všem mým blízkým, kteří mě v celém procesu psaní nejvíce podporovali a dodávali mi potřebnou motivaci.

Obsah

Úvod.....	6
1. Člověk jako sociální bytost.....	8
1.1 Člověk z pohledu filozofické antropologie	8
1.1.1 Lidská osoba	9
1.1.2 Personální poznání.....	10
1.1.3 Člověk žijící ve společnostech.....	11
1.1.4 Komunikace a jazyk.....	12
1.1.5 Pravidla, tradice a rituály	13
1.2 Člověk z pohledu teologické antropologie.....	14
1.2.1 Člověk jako obraz	14
1.2.2 Solidarita a bratrská láska mezi lidmi.....	16
1.3 Člověk z pohledu psychologie	18
1.3.1 Socializace	18
1.3.1.1 Sociální učení	19
1.3.1.2 Sociální interakce	20
1.3.1.3 Výsledek socializace	21
1.3.2 Verbální a neverbální komunikace	22
1.3.3 Lidské potřeby s ohledem na potřeby sociální.....	23
1.3.3.1 Podstata mezilidských vztahů	25
1.3.3.2 Důležitost fyzického kontaktu v životě člověka.....	26
1.4 Člověk z pohledu sociologie	29
1.4.1 Předmět a funkce sociologie	29
1.4.2 Lidská společnost.....	30
1.4.3 Primární sociální skupiny	31
2 Charakteristické znaky cílové skupiny seniorů.....	33
2.1 Projevy, změny a rizika v období stáří.....	33
2.1.1 Aspekty stárnutí	35
2.1.1.1 Biologické aspekty stárnutí	35
2.1.1.2 Sociální aspekty stárnutí.....	36
2.1.1.3 Psychologické aspekty stárnutí	37
2.2 Lidské potřeby ve stáří	40
2.2.1 Základní potřeby seniorů	41
2.2.2 Sociální potřeby seniorů	42
2.2.2.1 Sociální kontakt a sociální vztahy v životě seniora.....	43

2.2.3 Důsledky neuspokojení potřeb	46
2.3 Kvalita života seniorů	48
2.3.1 Pojem kvalita života	48
2.3.2 Faktory ovlivňující kvalitu života	49
2.3.3 Subjektivní hodnocení kvality života	51
2.4 Senior v pobytovém zařízení domova pro seniory	52
2.4.1 Koncept sociální práce v rámci domova pro seniory	53
2.4.1.1 Role pracovníka v sociálních službách	53
3 Hodnocení vybraných typologických příkladů v pobytových zařízeních v době protipandemických opatření.....	56
3.1 Onemocnění Covid-19 a s ním spojená protipandemická opatření	56
3.1.1 Charakteristika onemocnění Covid-19	56
3.1.2 Příznaky a přenos	57
3.1.3 Primární protipandemická opatření na území ČR	58
3.2 Pobytová zařízení v České republice v době pandemie.....	59
3.2.1 Stanovená protipandemická opatření v Domově pro seniory XX.....	59
3.2.2 Stanovená protipandemická opatření v Domově pro seniory XY	60
3.3 Vybrané typologické příklady z domovů pro seniory.....	61
3.3.1 Typologické příklady z Domova pro seniory XX	62
3.3.1.1 Typologický příklad 1	62
3.3.1.2 Typologický příklad 2.....	62
3.3.2 Typologické příklady z Domova pro seniory XY	63
3.3.2.1 Typologický příklad 3	63
3.3.2.1 Typologický příklad 4.....	63
3.4 Etický pohled na problematiku omezení sociálních kontaktů ve vybraných sociálních zařízeních.....	64
3.4.1 Negativní dopady konkrétních opatření na stav klientů v rámci obou zařízení	66
3.4.1.1 Hodnocení typologických příkladů.....	67
3.4.2 Vystávající otázky pracovníka v sociálních službách	68
Závěr	70
Seznam použité literatury	73
Seznam zkratk	78

Úvod

V diplomové práci se věnuji tématu kvality života seniorů v pobytových službách v rámci protipandemických omezení sociálních kontaktů v důsledku šířící se pandemie Covid-19. Téma své práce jsem volila na základě skutečnosti, že v důsledku těchto opatření nabírá pojem sociální kontakt jiný rozměr než dříve a současně se mu dostává vyššího významu. V kontextu tématu se zaměřím na cílovou skupinu seniorů jakožto klientů pobytových služeb. Senioři jsou vzhledem ke zmíněnému onemocnění specifictí, neboť představují jednu z nejohroženějších skupin. Zároveň je životní období stárnutí a stáří charakteristické jistými změnami a potřebami, přičemž právě sociální kontakt představuje jeden z jeho hlavních pilířů.

Cílem této kvalifikační práce je *hodnocení kvality života seniorů ve dvou vybraných domovech pro seniory v rámci protipandemických omezení sociálních kontaktů spolu s posouzením vlivu těchto opatření na celkový stav seniorů*. Dané hodnocení bude postaveno na celkem čtyřech typologických příkladech ze dvou domovů pro seniory. Veškeré uvedené příklady zachycují období listopad-prosinec 2020, kdy byla covidová situace v obou vybraných zařízeních nejvážnější. V práci budu postupovat deskriptivně, především za pomoci metod komparace a analýzy, přičemž budu vycházet z adekvátní odborné literatury. Současně do práce zahrnu i již zmíněné ilustrativní typologické příklady, získané z části ze své vlastní zkušenosti a z části ze zkušenosti jiné pracovnice v sociálních službách.

V první kapitole se budu věnovat pohledu na člověka na základě zkoumání přístupu rozličných vědních disciplín. Konkrétně se bude jednat o pohled filozofické antropologie, psychologie, teologické antropologie a sociologie. V této části se pokusím o uchopení člověka jakožto přirozeně sociální bytosti.

Ve druhé kapitole představím základní charakteristiky skupiny seniorů. Především bych chtěla poukázat na základní aspekty stárnutí a vyvstávající potřeby v tomto životním období. V rámci zmíněných potřeb poukážu na důležitost potřeb sociálních a možné důsledky při jejich neuspokojení. Dále se zmíním o kvalitě života seniorů a také se pokusím o uchopení seniora jakožto klienta domova pro seniory.

Pro závěrečnou kapitolu bude stěžejní odpověď na nastolenou otázku – jakým způsobem vybraná protipandemická opatření ovlivnila život klientů v námi sledovaných domovech pro seniory. Nejprve stručně představím onemocnění Covid-19,

jeho příznaky, přenos a základní stanovená opatření na území ČR. Dále se budu snažit vystihnout některá konkrétní opatření, které v dané době musel personál i klienti dvou vybraných zařízení dodržovat. Následně nabídnu již zmíněné typologické příklady. V poslední části této kapitoly se pak na základě dat z nich získaných pokusím o zachycení etického pohledu na danou problematiku, přičemž zahrnu i vlastní vyhodnocení problematických či dilematických situací, včetně negativních dopadů zmíněných opatření a možné vyvstávající otázky ze strany pracovníka v sociálních službách.

1 Člověk jako sociální bytost

V této kapitole se s ohledem na cíl práce pokusím poukázat na skutečnost, že člověk je ze své podstaty sociální bytostí. Toto určení se budu snažit uchopit z pohledu různých vědních disciplín, konkrétně z pohledu filozofické antropologie, teologické antropologie, psychologie a sociologie.

1.1 Člověk z pohledu filozofické antropologie

Lidé se otázkou „*co je člověk?*“ zabývají téměř od jakživa a to v každodenním životě i v rámci vědeckého bádání. Člověk přirozeně zkoumá svou vlastní podstatu. V průběhu života u něho vyvstávají závažné otázky týkající se nejen jeho podstaty, ale i jeho postavení ve světě a také otázky pátrající po smyslu jeho existence.¹ Na dané otázky má potřebu si odpovědět, přičemž odpověď vyžaduje pro to, aby svému životu rozuměl a aby pro něho byl smysluplný. Podobné otázky jsou typické pro každého člověka bez ohledu na to, v jakém prostředí a jakým způsobem žije.

Pojem antropologie má řecký původ, kdy slovo „*Anthropos*“ znamená člověk. Druhou část tohoto pojmu „*logos*“, jež vyjadřuje rozum nebo smysl, lze doslovně přeložit také jako věda.² Náplní vědního oboru antropologie, zvláště pak filozofické antropologie, je zkoumání člověka jako celku. Filozofie jakožto věda spočívá ve snaze poznat, jak funguje svět a v souvislosti s tím i ve snaze jít do hloubky podstaty věcí. Filozofická antropologie se postupně vyvíjela na konci 19. století. V této době už existovaly téměř všechny vědní disciplíny, přičemž každá z nich ke člověku přistupovala odlišným způsobem. Filozofická antropologie si od svého vzniku kladla za cíl zodpovědět ústřední otázku o člověku, a to na základě popisu a přemýšlení o tom, kým člověk je především na racionální bázi.³ Na základě této vědní disciplíny se také objevovala snaha o utřídění roztržitosti mezi vědami a o nalezení obecnější tendence ve věci uchopení člověka. Jedním z hlavních představitelů novější filozofické antropologie je Max Scheler, který člověka označuje za otevřenou bytost, jež má duchovně personální charakter bytí.⁴ Tento

¹ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?: základy filozofické antropologie*. 2. Praha: Zvon: české katolické nakladatelství, 1996. ISBN 80-7113-170-9. s. 9.

² Srov. SOUKUP, Martin. *Základy kulturní antropologie*. 2. rozšířené vydání. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. ISBN 978-80-7465-440-4. s. 12.

³ Srov. KOLÁŘOVÁ, L. Teologická antropologie, *Filozofická antropologie*. [nepublikovaná přednáška] České Budějovice. 6. 3. 2018.

⁴ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 42-43.

autor velmi toužil po zavládnutí totální harmonie mezi člověkem, kosmem a absolutním bytím.⁵ Ve svém spisu se pokusil vystihnout podstatu člověka a objasnit důvod jeho výjimečného postavení ve světě, přičemž principu rozumu společně s principem nazývaným „*duch*“ dává veliký význam. Zdůrazňuje, že člověk jako duchovní bytost není závislá na pudech a na okolí, nýbrž je od svého okolí zproštěná a je tzv. otevřená světu. Člověku tedy přiřazuje určitou transcendentnost. V této otevřenosti a přesahu spatřuje určitý univerzální znak typický pouze pro lidského jedince.⁶

1.1.1 Lidská osoba

Vedle otázek po člověku současně vzniká i otázka po lidské osobě. Lidskou osobu lze popsat jako bytost určitého tvaru, jež je rozumová, zároveň duchovní, tvůrčí a může rozhodovat sama o sobě.⁷ Tento popis se zdá být vlastní člověku, avšak různí autoři objevují, jakým způsobem a jakými vlivy se z jedince formuje právě lidská osoba. J. Sokol uvádí, že jak se člověk rodí do určitého společenství, postupně přirozeně usiluje o pochopení a získání dovedností v něm přiměřeně fungovat. V návaznosti na to poukazuje, že se člověk současně mezi jinými lidmi stává osobou, přičemž právě bez této interakce s druhými se jí stát nemůže.⁸ Scheler osobu vnímá jako centrum ducha. Určení ducha popisuje jako jediné bytí, jež není schopné vlastního zpředmětnění a je čistou a skutečnou aktuálností. Osobě je dle něj vlastní soustavné sebeuskutečňování.⁹ E. Coreth tvrdí, že člověk jako osoba se realizuje právě přes osobní sebeuskutečňování. Toto uskutečňování sebe ovšem podle něj plně souvisí a funguje s uskutečňováním toho druhého, respektive druhé osoby. K uskutečňování člověka a ke přicházení k sobě samému dle něj může tedy docházet pouze, pokud je tento jedinec ve společenství s druhými lidmi.¹⁰ Také zdůrazňuje, že: „*Podstatu člověka i podstatu osobního bytí musíme chápat dynamicky. Člověk je od počátku ustaven ve své tělesně-duchovní struktuře, skrze niž je osobou, ale není jako osoba ještě plně uskutečněn. K tomu dochází*

⁵ Srov. SCHELER, Max. *Místo člověka v kosmu*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1968. Filosofická knihovna. s. 7.

⁶ Srov. Tamtéž. s. 66-67.

⁷ Srov. GUARDINI, Romano. *Svět a osoba*. Svitavy: Trinitas, 2005. Studium (Křesťanská akademie v Římě). ISBN 80-86885-02-X. s. 101.

⁸ Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie: člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-627-6. s. 179.

⁹ Srov. SCHELER, Max. *Místo člověka v kosmu*. s. 74.

¹⁰ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 155.

teprve vlastním sebeuskutečňováním. Toto sebeuskutečňování je možné jen v personálním vztahu.¹¹ Z uvedeného tvrzení vyplývá, že bytí osobou znamená být současně nasměrován k osobnímu bytí druhé osoby.

1.1.2 Personální poznání

Personálnímu vztahu předchází jisté personální poznání. Pro člověka je poznávání a poznání pomocí smyslových vjemů typické od samého narození.¹² Je to právě personální poznání, které ukazuje na svoji důležitost tím, že je úplně prvním poznáním člověka. U dítěte je patrná snaha o vyznání se a orientaci ve světě nejen hmotných věcí, ale současně již od svého narození usiluje o pochopení a uchopení především vztahů mezi lidmi.¹³ Podle Coretha se jedná o nejbohatší, nejlepší a nejvyšší formu poznání, neboť díky ní je člověku umožněno dostat se k personálnímu bytí druhého člověka, které v sobě nese spojení způsobů poznání duchovního i smyslového v jedno. Pojednávání poznání je pojímáno v kontextu času, kdy si dítě při zrození nejdříve uvědomuje ostatní osoby, především navazuje mezilidský kontakt se svou matkou. Zároveň je chápáno i v kontextu celého života, kdy je pro člověka druhá osoba základním cílem, co se vztahu týče, ve smyslu jeho chtění a jednání.¹⁴ J. G. Fichte přikládá personálnímu poznání význam především z hlediska práva a morálky, kdy tvrdí, že: „Člověk... se stává člověkem jen mezi lidmi – mají-li vůbec být lidmi, musí jich být více.“¹⁵

Mezi hlavní dimenze lidského „seberozvíjení“ patří vedle poznání, chtění a jednání také uspořádání vztahů. Vztahy jsou bezpodmínečnou součástí člověka jako takového, přičemž napomáhají k lepšímu uchopení jeho samotného bytí. Nejdůležitějším je vztah vůči druhému člověku, tedy vztah „mě“ k „tobě“. Tento vztah lze nazvat personálním vztahem. Coreth poukazuje na označení takového vztahu jako „*interpersonality*“. Domnívá se, že člověk může dojít k úplnému rozvinutí pouze v tomto personálním vztahu.¹⁶ Sokol tvrdí, že není možné, aby osoba existovala sama o sobě a především pro sebe, neboť vzniká, vyvíjí se a žije právě v rámci vztahů s druhými lidmi.¹⁷

¹¹ Tamtéž.

¹² Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 33.

¹³ Srov. Tamtéž. s. 34.

¹⁴ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 160-161.

¹⁵ FICHTE, Johann Gottlieb. *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre* 1796. ISBN 978-3-7873-0473-8. in CORETH, Emerich. *Co je člověk*. s. 160.

¹⁶ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 159.

¹⁷ Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 196.

1.1.3 Člověk žijící ve společenstvích

Jak jsem již zmínila, člověk se do určitého společenství již rodí a postupně se v něm vyvíjí a roste. Už v době starověkého Řecka byl člověk pojímán ne jako jedinec sám o sobě, ale spíše jako společenská bytost. Podle Aristotela tzv. zóon politikon, jež má vůči lidskému společenství také své povinnosti.¹⁸ Bytí člověka totiž není omezeno pouze na „já“ a „ty“, ale jelikož žije ve společenství či společnosti, současně se nachází ve vztahu „já“ a „my“. Člověk tedy na základě této skutečnosti existuje v rámci personálního i sociálního vztahu.¹⁹ Scheler usiloval o uchopení člověka na základě porovnání s rostlinou či zvířetem.²⁰ Podobným způsobem postupuje i Sokol, který se člověka snaží popsat především díky poukázání na podobnosti a rozdílnosti způsobužití jeho a jiných žijících živočichů. Jednou z podobností je podle něj poměrně pevná vazba člověka k určitému místu, kterou lze nazvat jako „teritorialita“.²¹ O nejstarších lidských společenstvích zcela s jistotou víme, že žila pohromadě v bezprostřední blízkosti. Tímto se lidé od jiných primátů příliš neliší, avšak specifická je pro ně právě o něco patrnější blízkost díky utvářeným sídlům.²² Coreth v souvislosti s tím udává, že povaha spolubytí je postavená buď na lásce a blízkosti anebo právu. Podle charakteru daného spolubytí je pak nazýváno společenstvím nebo společností.²³

Sokol dále na základě podobnosti člověka s jinými živočichy také popisuje, že i když oba „druhy“ žijí ve společenstvích, u jiných živočichů jsou tato společenství volná, povrchní a ovlivněná instinktivní výbavou.²⁴ Lidská osoba je na rozdíl od jiných živočichů, jež vycházejí zejména z pudových impulsů, vnímána jako rozumová a emocionální bytost. Osoba jiná pro ni ve věci seberealizace v první řadě představuje rovnocennou duchovně-personální bytost. Lidé se zároveň v rámci mezilidských vztahů oslovují, otevírají se sobě a zvou k tolik lidským věcem jako je např. víra, láska a důvěra. Díky účasti na společenském životě se člověk může opravdu stávat sám sebou a díky lásce k druhému se pak dotýká nejvyššího potenciálu sebe sama.²⁵ Domnívám se, že

¹⁸ Srov. FURGER, Franz. *Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1061-0. s. 141.

¹⁹ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 165.

²⁰ Srov. SCHELER, Max. *Místo člověka v kosmu*. s. 44.

²¹ Srov. SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-886-4. s. 32.

²² Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 48.

²³ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 166.

²⁴ Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 31.

²⁵ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 161.

právě skrze vztahy ve společenství a skrze úkony v něm, jež jsou na racionální či emocionální bázi, naplňuje podstatu svého lidství. Nejen na základě popisovaných vztahů je závislost dnešního člověka na širší skupině poměrně větší než byla v dřívějších dobách. Poukazuje na to důležitost společenské organizace a spolupráce, které jsou výsledkem neustále zdokonalující se skupinové soudržnosti a lidské komunikace.²⁶ Vzájemné bytí v pospolitosti však ke správnému fungování potřebuje, aby každá mravně jednající osoba v ní obsažená měla příležitost k uskutečňování své vlastní svobody.²⁷ Dle mého je úcta ke svobodě člověka základním předpokladem pro jeho důstojné bytí. Zároveň je dle mého v tomto ohledu důležitý fakt, že i přes důležitost lidského společenství a skutečnost, že je člověk jeho součástí, není podmínkou, aby se mu plně podřizoval, neboť má právo se vůči němu vymezit.

1.1.4 Komunikace a jazyk

Velmi důležitá a typická je pro člověka nejen v rámci dnešního společenství již zmíněná komunikace. V rámci dějin se způsob lidské komunikace postupně vyvíjel k utvoření jazyka a řeči.²⁸ Jedná se o užívání naučených verbálních symbolů, čímž se člověk liší od jiných živočichů, kteří ke komunikaci využívají jisté signály. V rámci antropologického chápání na základě stvoření je člověk charakterizován jakožto vědomý, přičemž vedle schopnosti používat nástroje je kladen důraz primárně na jeho schopnost používat řeč.²⁹ Aristoteles na základě funkce dorozumění se s druhými, kterou lidská řeč bezpochyby má, člověka označuje za bytost přirozeně společenskou.³⁰ Ve věci společenství a mezilidských vztahů má lidská řeč významnou, především udržující, funkci. Díky ní je mimo jiné člověk podněcován ke svobodnému rozhodování, je díky ní poučován a tedy i vychováván.³¹ Prostřednictvím řeči člověk vyjadřuje a zdůvodňuje své myšlenky. Řeč mu slouží hlavně k domluvě s jinými o tom, co je užitečné, co škodlivé, co spravedlivé, jaké jednání je žádoucí a jaké nikoliv. Lidskou řeč však nelze chápat jako jediný prostředek, lze ji přirovnat k životnímu prostředí, ve kterém člověk žije a uskutečňuje se.

²⁶ Srov. SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství*. s. 33.

²⁷ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 166.

²⁸ Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 31.

²⁹ Srov. SCHELER, Max. *Můj filosofický pohled na svět*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-390-6. s. 133.

³⁰ SOUSEDÍK, Stanislav. *Svoboda a lidská práva: jejich přirozenoprávní základ: esej*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-036-7. s. 36.

³¹ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?* s. 160.

Je patrné, že jakákoliv snaha o uchopení člověka jde ruku v ruce s požadavkem o pochopení řeči.³²

1.1.5 Pravidla, tradice a rituály

V následující části bych se ráda zmínila o důležitosti pravidel, tradic a rituálů, která jsou v kontextu lidského bytí taktéž charakteristická a svým způsobem určující. Opět si k tomu dopomůžu prostřednictvím vnímání Sokola, který vedle různých anatomických odlišností člověka a živočicha zdůrazňuje rozdílnost právě ohledně jejich chování. V rámci starých společenství a vztahů mezi lidmi poukazuje na významnost přítomnosti již zmíněných oblastí v životě člověka.³³ Scheler udává, že tyto vědomé upomínky na konkrétní již prožité události spojené s opakovaným prožíváním jsou vlastní pouze člověku.³⁴ Hlavním společenským rituálem, který jednotlivcům ve starých společenstvích zaručoval pocit míru, místo ve společenství a přátelství, byla konzumace potravy. Tento rituál měl funkci vytváření vzájemných vztahů.³⁵ Podobné pojetí jistým způsobem přetrvává dodnes.

Další určitá zvyklost, která má ve společenstvích svůj velký, i když na první pohled nepatrný, význam, je pozdrav.³⁶ Nejčastěji se jedná o určitý dotyk, jako např. potřesení rukou, dotyk tváří, nosem, ústy anebo i určité gesto jako např. zvednutí ruky apod. Svého významu podobná gesta dostávají zejména opět v rovině mezilidských vztahů. Požadavek na pozdrav je silný a jeho nesplnění je možné si vyložit jako nepřátelský postoj. Pozdrav v sobě nese přijetí do společenství a naznačení dobrých úmyslů. Často s sebou nese i projev náklonnosti za pomoci úsměvu, který je pro člověka známým, přirozeným a univerzálním gestem. Pozdrav společně s úsměvem vytváří nabídku i odpověď zároveň a především v sobě nesou již zmíněné přijetí.³⁷

³² Srov. KOLÁŘOVÁ, L. Antropologické aspekty křesťanství, Antropologické konstanty. [nepublikovaná přednáška] České Budějovice. 23.11.2021.

³³ Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 51.

³⁴ Srov. SCHELER, Max. *Místo člověka v kosmu*. s. 59.

³⁵ Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 51.

³⁶ Srov. BERNE, Eric. *Co řeknete, až pozdravíte: transakční analýza životních scénářů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-231-6. in SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 51.

³⁷ Srov. SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 51-52.

1.2 Člověk z pohledu teologické antropologie

Teologické pojednání o člověku velmi úzce souvisí s filozofickou antropologií i s dalšími vědami, jejichž objektem zkoumání je člověk. Z výše řečeného vyplývá, že pro člověka je přirozené a dobré, aby utvářel vztah s druhým člověkem a byl součástí určitého společenství. Tuto skutečnost potvrzuje i teologická antropologie. Teologický pohled se však více zaměřuje na záležitosti, jenž mají spojitost s životem a smrtí člověka, láskou a hříchem, nadějí i strachem.³⁸ Rolí teologické antropologie je o člověku mluvit pravdivě a s láskou, přičemž otázky, kterými se zabývá, mají jistý přesah, neboť zahrnují i charakter vztahu člověka s transcendentem a zkoumají mimo jiné existenci života po životě.

Již v předchozí kapitole jsem zmínila, že člověku je jistá transcendentnost vlastní. Ráda bych na tomto místě zmínila tezi T. Halíka, který náboženské nebo duchovní uspořádání člověka považuje za jeho přirozenou složku a přirovnává ho například k lidskému smyslu pro krásu, pro humor anebo k samozřejmosti společenského charakteru člověka.³⁹ Z tohoto vystižení vyplývá obecný teologický pohled na člověka jakožto osobu tělesně-duchovní. Dané vnímání bylo vlivem rozmanitých směrů v rámci dějin různě pozměňováno, avšak podle křesťanského názoru, tělo a duše nestojí proti ani vedle sebe, nýbrž utváří konkrétní jednotu.⁴⁰

V následující podkapitole chci člověka uchopit za pomoci jeho přirovnání k obrazu, především pak k obrazu Božímu. Následně poukážu na důležitost společenství a přirozené společenskosti člověka na základě upřímného požadavku a potřeby solidarity.

1.2.1 Člověk jako obraz

S ohledem na obecné až abstraktní teologické tělesně-duchovní pojetí se pokusím o uchopení člověka o něco „hmatatelněji“. Na základě určitých dominantních představ o člověku, jež odpovídají konkrétní době, můžeme antropologii také považovat za nauku o člověku jakožto obrazu.⁴¹ Jedná se o odborný technický termín, který zároveň není uchopitelný, jelikož člověk jakožto svobodná bytost nejde dokonale zachytit a popsat.

³⁸ Srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-490-3. s. 9.

³⁹ Srov. HALÍK, Tomáš. *Co je bez chvění, není pevné: labyrintem světa s vírou a pochybností*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-628-1. s. 28.

⁴⁰ Srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Teologická antropologie*. s. 65.

⁴¹ Srov. Tamtéž. s. 69.

Nepochybně je však zřejmé, že každý člověk s určitým obrazem žije a funguje. Stejně tak je patrné, že k tomu, aby mohl sám sebe spatřit a pochopit, potřebuje druhého člověka, který mu „slouží“ jako jistá zrcadlicí plocha.⁴² S ohledem na téma bych se chtěla věnovat především obrazům člověka v kontextu náboženství a v kontextu společnosti. Domnívám se, že oba obrazy se vzájemně prolínají, neboť v obou spatřují spojitost ve věci určité vztahovosti člověka.

V biblicko-křesťanském pojetí je člověk stvořen k Božímu obrazu.⁴³ Pospíšil na základě tohoto Božího obrazu zdůrazňuje at' už pojmenovanou nebo nepojmenovanou touhu člověka být jako Bůh.⁴⁴ Co se týče uchopení Boha, křesťanská tradice ho popisuje jako trojjediného. Jedná se o existenci jednoho Boha, jenž je založena na třech osobách Otce, Syna i Ducha svatého. Toto tajemství víry vyjadřuje důležitost vztahovosti a společenství. Člověk, jakožto Boží obraz, tedy disponuje svobodou i touhou pro vztah s Bohem i druhým člověkem. Jistou paralelu mezi Boží trojjediností a schopnostmi lidské mysli objevil Augustin, který paměť člověka přirovnává k Bohu Otcí, schopnost chápání přiřazuje k Synu Ježíši a schopnost milovat spatřuje v Duchu svatém.⁴⁵ Nejen z těchto poznatků vyplývá, že na základě daných schopností byla člověku jako lidské osobě dána způsobilost k tomu poznávat a milovat.

O člověku jako Božím obrazu pojednává i V. Boublík, který odkazuje na knihu Sírachovcovu, v níž je vztah člověka k Bohu i k jiným tvorům pojímán jako výraz lidské stvořenosti.⁴⁶ S odkazem na filozofickou antropologii chci uvést myšlenku Schelera, který zdůrazňuje, že podstata člověka spočívá právě v lidské osobě a v lidském srdci, neboť představují jediné místo jemu přístupné, kde je možný vznik samotného boha.⁴⁷ Domnívám se, že právě z této skutečnosti vychází podstata vztahů, neboť právě skrze lidskou osobu lze prostřednictvím Boha uskutečňovat vztah založený na lásce.

⁴² Srov. KOLÁŘOVÁ, L. Teologická antropologie. *Co je to člověk?* [nepublikovaná přednáška] České Budějovice. 27. 2. 2018.

⁴³ Srov. Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona* (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad. 12. opravené vydání. Praha: Česká biblická společnost, 2016. ISBN 978-80-7545-009-8. (Gn 1,26) s. 24.

⁴⁴ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Teologie služby: kniha (nejen) pro ty, kdo se věnují křesťanské charitě a diakonii*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. ISBN 80-7192-748-1. s. 153.

⁴⁵ Srov. Tamtéž. s. 160.

⁴⁶ Srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Teologická antropologie*. s. 68.

⁴⁷ Srov. SCHELER, Max. *Místo člověka v kosmu*. s. 108.

Specifickým vztahem, Bohem chtěným, je potom exkluzivní vztah mezi mužem a ženou. Jejich posláním je množit se, naplňovat zemi a spravovat ji.⁴⁸

Hlavními důvody pojednávání o člověku jakožto obrazu Stvořitele je skutečnost, že lidské bytí je pro člověka darem a zároveň i důkazem stvořitelství lásky. Člověk je tak povolán k lásce a díky své otevřenosti k světu a druhým lidem je zjevná láska Stvořitele k člověku.⁴⁹ Jak jsem již zmínila, křesťanství je založeno právě na tomto vztahu lásky a to jak k Bohu, tak ke druhým lidem. Vztah člověka k člověku spočívá ve vydávání sebe sama druhému. Podobným způsobem by měl na základě víry fungovat vzájemný vztah člověka k Bohu. Psycholog E. Fromm popisuje lásku k Bohu následovně: „*Náboženská forma lásky, která se nazývá láska k bohu, není z psychologického hlediska odlišná. Vyplývá z potřeby překonat odloučenost a dosáhnout spojení. Láska k bohu má vskutku tolik různých vlastností a stránek jako láska k člověku a do značné míry i stejné rozdílnosti.*“⁵⁰

Pevně doufám, že metafora zakládající se na popisu člověka jakožto obrazu Božího, dokazuje důležitost vztahů založených na lásce v životě člověka. Tyto vztahy přirozeně vycházejí z jeho stvoření, svobody a otevřenosti. Domnívám se, že člověk byl stvořen právě za účelem toho, aby vztahy tohoto charakteru uskutečňoval. Tento charakter dle mého názoru poskytuje nástroj k uchopení jeho podstaty.

1.2.2 Solidarita a bratrská láska mezi lidmi

V následující kapitole bych chtěla na základě přítomnosti vztahů a lásky v životě člověka poukázat na důležitost a význam jejich uvedení do života jedince, konkrétně v podobě vzájemné pomoci na úrovni lidských společenství. Výše jsem zmiňovala výroky některých autorů, kteří společenství přikládají důležitost ve věci uskutečňování lidské osoby. Boublík se s touto tezí ztotožňuje a současně konstatuje, že základem plné realizace osobnosti je právě Společenství s Bohem.⁵¹ Domnívám se, že právě na základě tohoto Společenství je člověku umožněno správně vnímat nejen sebe, ale především druhého člověka a díky tomu dosáhnout správného fungování v rámci celé společnosti a tedy i různých skupin.

⁴⁸ Srov. Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. (Gn; 1, 28 – 1,31; 2,18). s. 25.

⁴⁹ Srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Teologická antropologie*. s. 71.

⁵⁰ FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Orbis, 1966. Malá moderní encyklopedie (Orbis). s. 52.

⁵¹ Srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Teologická antropologie*. s. 80.

C. V. Pospíšil popisuje tajemství vnitřního Božího života jako základ každého vztahu podloženého skutečnou láskou, zahrnujícího empatii, pomoc a sounáležitost s druhým.⁵² Je to právě solidarita, která jednotlivce včleňuje jakožto společenskou bytost do společnosti. Boublík poukazuje, že společenství lidí je v rámci dějinnosti vybudováno na tělesně-duchovním uspořádání člověka, přičemž u člověka lze spatřovat naprostou závislost na solidaritě dalších lidí, jež byli stvořeni v Kristu a pro Krista. Tělesný rozměr tohoto uspořádání je charakteristický různorodostí mezilidských vztahů, které jsou základním kamenem lidské pospolitosti. Duchovní rozměr člověka potom tkví v duchovním společenství založeném na lásce.⁵³

Fromm zdůrazňuje skutečnost, že v lásce je obsažena plná odpověď, neboť se jedná o nejzákladnější vášeň s dovedností držet pohromadě rodinu, rod i celé lidstvo, která v sobě nese výsledek nejmocnějšího snažení člověka o splynutí mezi osobami.⁵⁴ Podle R. Guardiniho láska spočívá v odejítí od sebe sama a zároveň dojití k naplnění. „*Teprve tím, jak člověk odchází sám od sebe, vzniká otevřenost, v níž se uskutečňuje to nejvlastnější a v níž všechno rozkvétá. V takovém prostoru vzniká pravá tvorba a ryzí čin; všechno to, co dosvědčuje, že svět je hoden toho, aby byl.*“⁵⁵ Fromm také poukazuje na to, že bez lásky by člověk nedokázal přežít ani den a pokud by se mu nepodařilo dosáhnout popisovaného spojení, znamenalo by to pro něj šílenství nebo dokonce zničení sebe či jiných.⁵⁶ Za nejdůležitější druh lásky považuje lásku bratrskou. Tento typ lásky zahrnuje odpovědnost, péči, úctu a pomoc druhému člověku. Bratrská láska je láskou ke všem lidem, jedná se tedy o lásku nevýlučnou a jednotnou.⁵⁷ O požadavku bratrské lásky mezi lidmi je v Bibli opakovaná zmínka.⁵⁸

Pro člověka a jeho bytí je tedy důležité nejen být ve společnosti druhých lidí, ale má zároveň přímou potřebu mít vztahy, které se vyznačují zmíněnými láskyplnými akty. Člověk chce v rámci vztahů dávat i brát. Domnívám se, že tato skutečnost a přirozená potřeba je hlavním důkazem toho, že člověk ze své podstaty nemůže existovat sám o sobě a pro sebe.

⁵² Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Teologie služby*. s. 154.

⁵³ Srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Teologická antropologie*. s. 79.

⁵⁴ Srov. FROMM, Erich. *Umění milovat*. s. 20-21.

⁵⁵ GUARDINI, Romano. *Svět a osoba*. s. 106.

⁵⁶ Srov. FROMM, Erich. *Umění milovat*. s. 20-21.

⁵⁷ Srov. Tamtéž. s. 40.

⁵⁸ Srov Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. (Řím 12,10). s. 1270.

1.3 Člověk z pohledu psychologie

V této podkapitole se zaměřím na člověka z pohledu psychologie. S ohledem na téma kapitoly se budu soustředit především na vývojovou a sociální psychologii, konkrétně pak na aspekt společenskosti jedince v průběhu jeho životního vývoje.

Lidská existence je již od jejího počátku charakteristická lidským sociálním chováním.⁵⁹ S tím se pojí i skutečnost, že při příchodu na svět člověk není a z podstaty věci ani nemůže být sám. Již z tohoto jádra věci vyplývá jeho zřejmá závislost a potřeba osoby druhé a to již od samého počátku života. Fromm, jak již z kapitoly výše vyplývá, považuje člověka za primárně společenskou bytost. Psycholog Freud, se naopak domnívá, že člověk je ze své podstaty soběstačný a druhou osobu potřebuje pouze sekundárně, především pak pro uspokojení jeho pudových potřeb.⁶⁰ V obou případech je však zřejmé, že jedinec ihned po narození na základě poznatků z vývojové psychologie disponuje přirozenou schopností vyznat se ve svém okolí a zapojuje se do sociální interakce.⁶¹

S ohledem na tato základní sdělení se nejprve zaměřím na celoživotní proces socializace. Svoji pozornost budu dále směřovat i k lidským potřebám a podstatě vztahů v životě člověka. Evidentní spjatost s druhými lze dle mého totiž spatřit právě ve věci uspokojování základních fyziologických potřeb, zároveň v potřebě člověka utvářet osobní vztahy a následně formovat i vztahy společenské. Domnívám se, že obecně je spjatost či dokonce závislost jedince na druhých nejvíce patrná právě v prvních a posledních letech jeho života, avšak je evidentní, že člověk do jisté míry zůstává vázaným na jiné osoby po celý svůj život.

1.3.1 Socializace

Socializace je procesem trvajícím celý život, díky kterému dochází k vzájemné interakci mezi jedincem a společností, přičemž jedinec se skrze něj do společnosti postupně začleňuje. Podle J. Langmeiera má člověk přirozenou schopnost aktivně ovládat své prostředí a zapojovat se do sociální interakce, přičemž již v novorozeneckém období tyto schopnosti rostou a rozvíjejí se.⁶²

⁵⁹ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6. s. 23.

⁶⁰ Srov. FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, Nakladatelství Lidové noviny. Praha. 1994. ISBN 80-7106-086-0. in ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 17.

⁶¹ Srov. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍROVÁ. *Vývojová psychologie*. 2. aktualiz. vydání. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1284-9. s. 30.

⁶² Srov. Tamtéž.

Primární socializace probíhá v rodině jedince. Toto klíčové období nejen z hlediska sociálního fungování se vyznačuje právě již zmíněným osvojováním kulturních dovedností a návyků. Významným činitelem je v daném procesu vztah dítěte a pečující osoby zejména na zřetel způsobu reakcí pečujícího na potřeby a projevy dítěte.⁶³ Dále se socializace jakožto sekundární vztahuje na různá kolektivní zařízení, které člověk pravidelně či nepravidelně navštěvuje.⁶⁴ Socializace terciární se pak vyznačuje nástupem do dospělosti a jeho postupnými proměnami, přesněji stárnutím. V rámci ní se jedinec nejčastěji vypořádává se včleněním do prostředí zaměstnání, se zvládnutím formálních i neformálních vztahů, s přebíráním role rodiče a také s různorodými problémy spojenými s obdobím stáří.⁶⁵ Proces socializace je postaven na popisovaném principu, přičemž se jedná o učení se způsobům chování, společenských norem a plnému přizpůsobování se společenskému životu.⁶⁶ Člověk se na základě toho stává součástí mezilidských vztahů, skupin a celé společnosti. Socializace v sobě nese veškeré složky psychiky, tedy kognitivní, emotivní i konativní.⁶⁷ Včleňování do společnosti jedinec plně vnímá, prožívá a celý tento proces ho ovlivňuje na všech úrovních života. Člověk si i díky tomuto procesu uvědomuje svoji společenskou složku a učí se s ní pracovat.

1.3.1.1 Sociální učení

Učení, konkrétně sociální učení, je psychologickým mechanismem socializace. Jedná se o nejdůležitější nástroj v tomto procesu, jež lze definovat jako „*osvojování si komplexních způsobů chování a jednání přiměřených určité sociální situaci*.“⁶⁸ Cílem sociálního učení je pak získání takových dovedností pro jedince, které mu pomohou být v rámci společnosti partnerem, přítelem, spolupracovníkem nebo třeba občanem.⁶⁹ Pro správné fungování, komunikaci, interakci a spolupráci v dané společnosti je pro člověka nutné si vrozené sociální vlastnosti a dovednosti osvojit a postupně je rozvíjet. Díky

⁶³ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. 2. přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2018. ISBN 978-80-247-4675-3. s. 251.

⁶⁴ Srov. KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie: učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3877-2. s. 15.

⁶⁵ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 252.

⁶⁶ Srov. STRMEŇ, Ladislav a Ján Ch. RAISKUP. *Výkladový slovník odborných výrazov používaných v psychológii a v jej príbuzných a hraničných vedných odboroch*. Bratislava: Iris, 1998. ISBN 80-887-7869-7. in VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-247-5775-9. s. 47.

⁶⁷ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 77.

⁶⁸ Tamtéž. s.72.

⁶⁹ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 250.

rozvíjenému sociálnímu myšlení je člověku umožněno orientovat se v sociálních situacích jako jsou právě vztahy mezi lidmi.⁷⁰ Proces včleňování se mezi ostatní lidi je společně se sociálním učením nezbytnou součástí lidského života.⁷¹ Jedním z hlavních představitelů teorie sociálního učení je Julian Rotter. Svoji teorii zakládá na skutečnosti, že se člověk svému chování učí převážně v různých sociálních situacích a současně skrze druhé lidi uspokojuje své potřeby.⁷²

Jedním z typů sociálního učení je napodobování, které spočívá v přejímání gest nebo činů od druhého. Důležité je především v rovině osvojování jistých dovedností dítěte od svých rodičů.⁷³ Napodobování je podobné identifikaci. Tato další forma učení je specifická v přebírání způsobů chování na základě silného citového vztahu.⁷⁴ Chování je nejčastěji přebíráno od určité autority, vzoru nebo ideálu za účelem podobat se mu.⁷⁵ Proces sociálního učení formuje také stěžejní psychologické předpoklady pro přijetí různých sociálních rolí.⁷⁶ Sociálních rolí každý člověk zastává hned několik, přičemž s novými rolemi, jež zahrnují i nové vývojové úkoly, se setkává během celého života. Jeho role do jisté míry formují jeho osobnost, utváří jeho samotného. Co má být obsahem sociální role je jedinci sděleno prostřednictvím tradic, předpisů anebo chování jiných lidí v dané společnosti. V sociální roli je obsažen komplexní způsob chování v souladu konkrétní sociální situace.⁷⁷

1.3.1.2 Sociální interakce

Vzájemné působení jedince na jedince označujeme pojmem sociální interakce. Díky tomuto procesu se lidé dokážou navzájem ovlivňovat skrze své myšlenky, city i společné aktivity.⁷⁸ Interakci lze spatřovat jako jev složený ze dvou částí, kterými je tvořena součinnost a vzájemný mezilidský vztah. Obě části se navzájem podmiňují, přičemž charakter obou složek určuje konečnou povahu sociální interakce.⁷⁹

⁷⁰ Srov. THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6. s. 131.

⁷¹ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 251.

⁷² Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 50.

⁷³ Srov. KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie*. s. 16-17.

⁷⁴ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 75.

⁷⁵ Srov. KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie*. s. 17.

⁷⁶ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 47.

⁷⁷ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 40-41.

⁷⁸ Srov. KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie*. s. 28.

⁷⁹ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 79.

Sociální interakce může být přímá, kdy kontakt probíhá tváří v tvář. Jiným typem je interakce nepřímá, jež je uskutečňována pomocí třetí osoby anebo různých komunikačních prostředků.⁸⁰ Člověku je díky ní umožněno se spojit s druhým člověkem, být s ním v kontaktu, spolupracovat a utvářet vztahy. Její náplní je také mimo jiné vzájemné uspokojování potřeb a výměna hodnot mezi lidmi.⁸¹

1.3.1.3 Výsledek socializace

V této části bych chtěla poukázat na to, jaký vliv má v životě člověka zdařilý či nezdařilý proces socializace. Obecně je výsledkem humanizace, neboli vrůstání do společnosti, zjevně současně socializace i individualizace jedince.⁸² I skrze tento proces je totiž od člověka v rámci sociokulturního systému neustále vyžadováno navazování a prohlubování sociálních kontaktů.⁸³ Současně však skrze tento socializační proces dochází k personalizaci jeho samotného.⁸⁴

Pokud socializace naplňuje svůj cíl a smysl, jedná se o socializaci funkční. Člověk si v takovém případě uvědomuje své problémy, úkoly a zodpovědnost, které jsou spojeny s příslušností i k větším sociálním uskupením.⁸⁵ V daném žádoucím případě se z jedince postupně v rámci udávaných procesů stává osobnost. Díky společenskému životu si člověk především dokáže uvědomit sebe sama a rozlišit sebe od okolního světa. Také je mu umožněno na základě sebehodnocení vytvářet určitý sebeobraz. Díky tomuto uvědomění si skrze druhé lidi přiřazuje i jistou sebeúctu a postupně si také vytváří vizi ohledně svých záměrů, životních cílů i plánů, přičemž posuzuje i své možnosti. Následně dokáže projevit a využít i své osobní indispozice a současně zdokonaluje své osobní vlastnosti a schopnosti.⁸⁶

Pokud má jedinec ve svém životě problém při zapojování do sociálních skupin, s tím spojený i problém navazovat a udržovat spolehlivé, trvalé a vyrovnané mezilidské vztahy anebo pokud zastává hodnoty a normy, které vedou ke konfliktu s druhými lidmi, je

⁸⁰ Srov. GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4. in KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie*. s. 28.

⁸¹ Srov. KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie*. s. 28.

⁸² Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 44.

⁸³ Srov. Tamtéž. s. 43.

⁸⁴ Srov. Tamtéž. s. 77.

⁸⁵ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 252.

⁸⁶ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 52-53.

zřejmé, že prochází dysfunkční socializací.⁸⁷ Člověk, u kterého tento proces neproběhl správně, má problém s fungováním ve společnosti, z čehož však vznikají různorodé problematické až patologické situace nejen vůči němu samotnému, ale i vůči jeho okolí.

1.3.2 Verbální a neverbální komunikace

V textu výše je poukázáno na důležitost interakce mezi lidmi, která je součástí přirozeného celoživotního procesu socializace a jejíž předpokladem je vzájemný kontakt mezi lidmi. Hlavním prvkem interakce je mezilidská komunikace. Člověk má bezprostředně od počátku svého života díky dovednostem se ve svém okolí nejen orientovat, ale dostává se mu i motivace se svým okolím komunikovat.⁸⁸ Díky komunikaci je lidem umožněno se mezi sebou spojit a předávat si informace, myšlenky, názory, dokonce i pocity a emoce. Komunikační dovednosti jedince totiž zahrnují projev kognitivních i emotivních obsahů vědomí, které se týkají jeho vnitřních pocitů, názorů nebo např. postojů.⁸⁹

Komunikace představuje výpověď o tom, jakým způsobem člověk vnímá a chápe sám sebe, druhé lidi a vztahy mezi nimi. Proto je vždy jakožto subjektivní výpověď sdělením pro druhého a současně výpovědí o sobě samém.⁹⁰ V komunikaci jsou stejně jako v sociální interakci významnými faktory společné činnosti a mezilidské vztahy. V rámci součinnosti mohou být doprovodného nebo rozvíjejícího charakteru.⁹¹ Efektivní komunikace se často jeví jako hlavní klíč pro správné fungování mezilidských vztahů. Ideální podoba komunikace obsahuje schopnost správně vyjádřit sdělení a zároveň schopnost sdělení přijmout s co nejvíce přesným pochopením jeho významu.⁹²

Podle způsobu zprostředkovávání lze rozlišovat komunikaci verbální a neverbální. Verbální či neverbální projev do jisté míry závisí na obsahu sdělení, tedy zda má sdělení spíše kognitivní nebo emocionální náboj.⁹³ Verbální komunikace představuje základní

⁸⁷ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 253.

⁸⁸ Srov. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍROVÁ. *Vývojová psychologie*. s. 37.

⁸⁹ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 66.

⁹⁰ Srov. Tamtéž. s. 107.

⁹¹ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 167.

⁹² Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 108.

⁹³ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 168.

způsob předávání různorodých obsahů mezi lidmi. Takové předávání či přijímání probíhá na základě řeči a slov v mluvené anebo i v psané formě.⁹⁴

Neverbální komunikaci lze popsat jako řeč těla. Vyznačuje se využitím mimoslovních prostředků, pohledů, gest, haptiky pomocí doteků, pohybů a mimických projevů, tedy výrazů tváře.⁹⁵ Neverbální způsob komunikace může v určitých situacích verbální komunikaci zvýraznit, popř. ji i nahradit, odporovat ji anebo dokonce měnit její význam. Domnívám se že neverbální chování nedokáže klamat. Projev této komunikace často představuje rozpoložení a výraz emočního stavu jedince. Proto je možné se o člověku z této komunikace dozvědět mnohdy více informací, než pouze z jeho verbálního projevu. I z tohoto důvodu tento způsob komunikace dostává svého významu a získává nejen ve veřejné sféře čím dál větší pozornost.⁹⁶ Neverbální komunikace však nemusí spočívat pouze v určitých gestech nebo tělesných projevech. Člověk jistým způsobem vyjadřuje svůj postoj, emoce nebo reakce i v případě, když mlčí, je v klidu a má strnulý výraz. Podle E. Goffmana není možné, aby člověk tzv. neříkal nic. Domnívá se totiž, že člověk „mluví“ už jen tím, že je v klidu.⁹⁷

1.3.3 Lidské potřeby s ohledem na potřeby sociální

Další z nedílných součástí lidského života jsou lidské potřeby. Jedná se o určitý nedostatek, jehož uspokojení je žádoucí pro správné fungování jedince. Naplnění nedostatku současně vede k vyrovnání a obnovení ztracené rovnováhy organismu. Potřeby jsou pro člověka velmi důležité a jejich naplňování má často jistou spojitost se zachováním kvality života.⁹⁸

Obecně můžeme vycházet zejména ze základních fyziologických potřeb. Konkrétně se jedná např. o potřebu spánku, jídla, pití a kyslíku. Tyto nezbytnosti se projevují na základě biologických změn v organismu a jejich uspokojení je důležité především pro

⁹⁴ Srov. JANOUŠEK, Jaromír. *Psychologické základy verbální komunikace: projevy psychických funkcí ve verbální komunikaci, významová dynamika a struktura komunikačního aktu, komunikace písemná, ženská, mužská, virtuální, vnitřní kooperace a vnitřní řeč ve verbální komunikaci*. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4295-3. in HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 226.

⁹⁵ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 170.

⁹⁶ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 227.

⁹⁷ Srov. GOFFMAN, Erving. *Behavior in public places: Notes on the Social Organization of Gatherings*. The Free Press. New York. 1966. in VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-291-2. s. 67.

⁹⁸ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci: aplikované v ošetrovatelském procesu*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3223-7. s. 12.

přežití jedince. V souvislosti s jejich vymezením chci odkázat na psychologa A. Maslowa, který vytvořil koncepci tzv. pyramidu potřeb. Vedle základních fyziologických potřeb zahrnuje, do tzv. nižších, potřeby jistoty a bezpečí a dále, do tzv. vyšších, potřeby sounáležitosti a lásky, potřeby uznání, potřeby kognitivní, potřeby estetické, potřeby seberealizace a potřeby přesahu.⁹⁹ Ve své koncepci poukazuje na skutečnost, že uspokojení nižších potřeb je předpokladem pro narůstání potřeb vyšších. Zároveň uvádí myšlenku, že čím vyšší potřeba, tím větší a specifitější charakter lidství má.¹⁰⁰ Psycholog C. P. Alderfer navázal na Maslowovu pyramidu, přičemž lidské potřeby uvádí pouze ve třech úrovních. Dělí je na potřeby existenční, do kterých řadí všechny fyziologické a materiální potřeby, dále na potřeby vztahové, kam zařazuje potřebu kontaktu, začlenění apod. a naposledy potřeby růstu, které zahrnují seberealizaci a tvořivé „zasahování“ do světa.¹⁰¹

V kontextu tématu bych se následně chtěla zaměřit na důležitost potřeb, jež jsou považovány za naučené v rámci socializace a nazývají se potřebami sociálními, sekundárními anebo také psychosociálními.¹⁰² Považuji za podstatné zmínit, že charakter sociální potřeby jedince je vždy primárně nutně závislý na podobě daného společenství a povaze sociálního prostředí.¹⁰³ Mezi nejdůležitější, jejichž původ lze spatřit právě v sociálním prostředí, J. Řezáč řadí potřebu sociální aktivity, potřebu vytvoření si určitého systému v prostředí, potřebu vztahů včetně sociální a osobní intimity, potřebu zařazení do společnosti a s tím spojenou také potřebu akceptace i seberealizace.¹⁰⁴

Je zřejmé, že každý člověk má přirozenou potřebu někam patřit.¹⁰⁵ Maslow potřebu náležení popisuje jako málo probádanou, avšak poukazuje na negativní dopady především na děti, kdy například časté stěhování na ně má negativní dopad v podobě dezorientace. Tím ukazuje i důležitost živočišné tendence pro utváření ustálených stád a skupin.¹⁰⁶ Domnívám se, že skrze tuto tendenci člověk vedle potřeby sounáležitosti uspokojuje i svoji potřebu bezpečí. V případě jisté dezorientace může pociťovat, že

⁹⁹ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 130.

¹⁰⁰ Srov. MASLOW, Abraham Harold. *Motivace a osobnost*. Praha: Portál, 2021. ISBN 978-80-262-1728-2. s.16.

¹⁰¹ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 39.

¹⁰² Srov. Tamtéž. s. 35.

¹⁰³ Srov. Tamtéž. s. 38-39.

¹⁰⁴ Srov. Tamtéž. s. 41.

¹⁰⁵ Srov. KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie*. s. 30.

¹⁰⁶ Srov. MASLOW, Abraham Harold. *Motivace a osobnost*. s. 66.

nenachází své místo ve světě a ztrácí tzv. půdu pod nohama. Vzájemné uspokojování i této potřeby probíhá skrze sociální interakci. V rámci vztahů sem lze dále zařadit i právě potřebu bezpečí, lásky a také potřebu něhy a ocenění. Skrze sociální interakci člověk současně uspokojuje potřebu afiliace, agrese, dominance nebo potřebu sebeúcty.¹⁰⁷ Maslow tvrdí, že vyšší potřeby jsou často považovány za méně naléhavé a nedají se tak snadno uchopit a rozpoznat. Zároveň poukazuje na skutečnost, že uspokojování vyšších potřeb má za následek pocit hlubšího štěstí a tzv. bohatství vnitřního života. Tyto potřeby mají proto prokazatelně stejnou hodnotu z hlediska přežití a růstu člověka.¹⁰⁸ V souvislosti s touto myšlenkou uvádím Řezáčovu tezi, která vychází z toho, že pokud jsou základní sociální potřeby uspokojovány, člověk nemá tendenci vnímat, že sociální svět je proti němu nýbrž se v něm cítí přijímaný.¹⁰⁹

1.3.3.1 Podstata mezilidských vztahů

Jednotlivé složky komunikace, sociálních potřeb a mezilidských vztahů se vzájemně prolínají, neboť z motivace komunikace často vyplývá zmíněná potřeba kontaktu a touha po zažití sounáležitosti.¹¹⁰ Jednou z hlavních již zmíněných sociálních potřeb člověka je afiliace. Ní se rozumí přirozená touha v člověku vyhledávat a udržovat kontakty a vztahy s druhými lidmi, potřeba někam patřit a mít přátelský i milostný vztah. Z hlediska dlouhodobého se tato potřeba projevuje především v touze vytvořit pevný a trvalý vztah.¹¹¹

Podle C. Rogerse je „*lidský vztah základní podmínkou příznivého vývoje osobnosti.*“¹¹² Z. Helus uvádí, že pokud člověk prožívá pozitivní mezilidské vztahy, má tato skutečnost vliv na jeho pocit štěstí, souznění a podpory v nežádoucích a nelehkých životních situacích.¹¹³ Naopak ve chvíli, kdy jedinec prožívá pocity obav, strachu nebo ohrožení, je zaznamenáván vyšší výskyt této potřeby, podobně jako je tomu i u již zmiňované potřeby bezpečí.¹¹⁴ Podle experimentu S. Schachtera z roku 1959 bylo

¹⁰⁷ Srov. ŠTEFANOVIČ, Jozef a Jaroslav GREISINGER. *Psychologie: učebnice pro střední zdravotnické školy*, Praha: Avicenum, 1985. ISBN 08-064-85. in KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie*. s. 28-29.

¹⁰⁸ Srov. MASLOW, Abraham Harold. *Motivace a osobnost*. s. 116.

¹⁰⁹ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 40.

¹¹⁰ Srov. VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie lidské komunikace*. s. 25.

¹¹¹ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 189.

¹¹² ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. s. 78.

¹¹³ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 190.

¹¹⁴ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 189.

prokázáno, že z vybraných lidí, kteří měli podstoupit silný elektrický šok, většina preferovala možnost na tento úkon čekat ve společnosti jiných lidí. Z experimentu tak vyšlo najevo, že druzí lidé pro člověka, který prožívá strach, nejistotu a obavy, představují jistou vzájemnou útěchu a povzbuzení.¹¹⁵ Člověk pro druhého člověka ve většině případů v podobných vypjatých chvílích zaštiťuje určitý zdroj klidu, neboť samota je spojována s určitou nejistotou a strachem. V životě člověka má však i samota velmi důležitou funkci. Domnívám se, že je spousta lidí, kterým samota prospívá a nijak je neohrožuje ani jim neškodí. Samota člověku v určitých chvílích poskytuje prostor pro přemýšlení o jeho životě, pro utřídění myšlenek, odpočinek a čerpání síly. Samota má zároveň pozitivní vliv na psychickou vyrovnanost člověka.¹¹⁶ Dle mého názoru je však prospěšné držet samotu i společenskost v jakémsi rovnovážném bodě, vždy však takovým způsobem, který vyhovuje konkrétnímu člověku a odpovídá jeho osobním pocitům a potřebám.

Je zřejmé, že mezilidské vztahy jsou ze své podstaty velmi různorodé. Základní rozdělení lze spatřovat ve vztazích osobní blízkosti a ve vztazích výkonově funkčních, neboli vztazích formálních. V ideálním případě by skrze vztahy osobní blízkosti člověk měl získávat již zmíněný pocit sounáležitosti, přijetí a v neposlední řadě i lásky. Helus zmiňuje, že naopak nezvládnuté problémy v mezilidských vztazích mají jasný vliv na různorodé potíže, jež jsou psychického i tělesného charakteru a zahrnují i vážná onemocnění.¹¹⁷ Z těchto poznatků vyplývá, že fungující vztahy s druhými jsou pro člověka většinou prospěšné a výhodné.

1.3.3.2 Důležitost fyzického kontaktu v životě člověka

S odkazem na potřebu bezpečí, potřebu sounáležitosti a na podstatu mezilidských vztahů se chci věnovat také důležitosti fyzického kontaktu v životě člověka. Již zmíněnou potřebu bezpečí lze v rovině blízkých mezilidských vztahů popsat jako snahu o vyvarování se ohrožení společně s touhou zbavení se strachu a získání pocitu zajištění a jistoty. Tato potřeba je u jedince patrná ihned po příchodu na svět.¹¹⁸ Pocit bezpečí a jistoty může mimo jiné navodit právě bezprostřední a pevný kontakt dítěte s matkou,

¹¹⁵ Srov. Tamtéž.

¹¹⁶ Srov. Tamtéž. s. 190.

¹¹⁷ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 190-191.

¹¹⁸ Srov. Tamtéž. s. 131.

neboť dítě je po porodu vytrženo ze svého bezpečného nitroděložního světa, kdy v chaotickém prostředí „venku“ prochází hledáním základní jistoty, přičemž tento proces je doprovázen určitou úzkostí.¹¹⁹ Francouzský porodník F. Leboyer klade důraz na důležitost tělesného kontaktu matky a dítěte po porodu, přičemž se domnívá, že pokud se dítě ihned položí na břicho matky a cítí přímý kontakt „kůže na kůži“, výsledkem by mělo být jednodušší navázání jejich vzájemného vztahu a zároveň by tento úkon měl dítěti velmi ulehčit celý příchod na svět.¹²⁰ Daný proces je v popisovaném průběhu považován za naprosto přirozený a žádoucí. Tuto tezi potvrzuje i studie M. Klause a J. Kennela z roku 1976, jež u dětí a matek, jež byly bezprostředně po porodu ve společném těsném fyzickém kontaktu, prokazuje měsíc poté intenzivnější vzájemný vztah než u matek a dětí, kterým tento akt nebyl umožněn. Současně tito autoři vypožorovali skutečnost, že děti, které byly po porodu v těsném kontaktu se svojí matkou, ve věku jednoho roku prokazují mnohem vyšší schopnost obstát ve vývojových testech.¹²¹

J. Belsky ve svých výzkumech uvádí, že tělesný kontakt, jako je např. hlazení či něžné doteky, jsou pro dítě velmi důležité i nadále v raném stádiu, především z hlediska vývoje.¹²² V kontextu této problematiky chci poukázat na psycholog H. Harlowa, který navázal na teorie J. Bowlbyho ohledně významu mateřského pouta a vlivu separace. Bowlby svoji koncepci attachmentu neboli přimknutí dítěte k matce postavil na pudovém jednání dítěte za příčinou přežití. Hlavní složky tohoto chování zahrnují krmení, mazlení, úsměv, pláč a následování.¹²³

Harlow se rozhodl svůj výzkum provést na opicích. Mláďata opic byla v rámci tohoto pokusu téměř ihned po narození odloučena od svých matek a umístěna ke dvěma náhradním matkám, jejichž tělo bylo vytvořeno z drátů a hlava ze dřeva. Tělo jedné matky tvořily pouze dráty, tělo druhé bylo navíc pokryto pěnovou gumou a froté látkou, což ji činilo měkkější a příznivější pro přichycení. Obě matky měly na hrudi připevněné lahve, ze kterých mohla mláďata pít mléko. Počáteční domněnání psychologů ohledně hlavního důvodu vzniku připoutání spočívalo v tom, že matka představuje primárně zdroj potravy

¹¹⁹ Srov. Tamtéž. s. 269.

¹²⁰ Srov. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. s. 30.

¹²¹ Srov. BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3462-3. s. 68.

¹²² Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 269.

¹²³ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 118.

a uspokojuje tím tak jednu ze základních potřeb potomka.¹²⁴ V momentě, kdy byla mláďata zastrašována nebo se ocitla v určité nejistotě, tíhla k matce potažené froté látkou. Ve chvíli, kdy byla vystavovaná stejným nepříjemnostem v podobě zastrašování, ovšem v kleci bez jakékoliv matky, tato mláďata prožívala strach doprovázený velkým stresem, naříkáním a rozrušeností. Další fází byly stejné podmínky, tentokrát však za přítomnosti matky pouze z drátů. U mláďat i v tomto případě bylo zaznamenáváno veliké rozrušení a strach. Na základě experimentu bylo tedy prokázáno, že pro mládě je víc než potrava důležitý fyzický kontakt a blízkost matky, jenž mu poskytuje především útěchu a pocit bezpečí. Harlow se však potýkal i s kritikou především z hlediska neetického přístupu ke zvířatům. Dále mu bylo také vytýkáno, že experiment není vypovídající, neboť zkoumá pouze vztah mezi opicemi a nedá se proto aplikovat na vývoj lidské osoby.¹²⁵ V každém případě bylo prokázáno, že na mláďata, jež byla v přítomnosti froté matky, měl tento kontakt příznivější vliv i na jejich postupný vývoj. Avšak nakonec se ukázalo, že ani froté matka nebyla dostačující, neboť jí vychovávané opice byly později spatřovány jako násilnické, antisociální a jejich celkové sociální chování bylo jistým způsobem narušeno. Z těchto východisek Harlow za „nejdůležitější proměnné lásky“ označil dotek, pohyb a hru.¹²⁶

Je zřejmé, že s potřebou bezpečí se člověk neseťkává pouze v období svého dětství. Tato potřeba ho doprovází celý život, přičemž nejvíce patrná je při nějaké často nežádoucí změně či události v jeho životě.¹²⁷ Proto bych chtěla poukázat na důležitost fyzického kontaktu nejen v ranném stádiu života jedince. Maslow potřebu bezpečí upřednostňuje před potřebou lásky, neboť dle jeho hierarchie potřeba lásky vyvstává až z uspokojení této nižší potřeby.¹²⁸ Podle mého názoru tyto dvě potřeby spolu velmi úzce souvisí, neboť se domnívám, že pocit bezpečí člověk prožívá v případě, kdy přijímá lásku a naopak. V každém případě je zřejmé, že v důsledku absence bezpečí se objevuje vyšší riziko ke vzniku nejistoty, nespokojenosti a může dojít až ke snížení kvality života.¹²⁹

Předpokládám, že ke zmíněným potřebám se vztahuje i důležitost fyzického kontaktu v životě člověka, jež lze spatřovat i na základě již zmíněného způsobu neverbální

¹²⁴ Srov. THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie*. s. 152.

¹²⁵ Srov. Tamtéž. s. 155.

¹²⁶ Srov. Tamtéž. s. 153.

¹²⁷ Srov. HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. s. 131.

¹²⁸ Srov. MASLOW, Abraham Harold. *Motivace a osobnost*. s. 115.

¹²⁹ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 700.

komunikace, konkrétně haptiky. Jak jsem již zmínila v úvahách o člověku z pohledu antropologie, v rámci společenství je tato forma komunikace důležitá a projevuje se především určitými gesty, např. podáním ruky, dotykem tváře apod. Jak bylo již zmíněno, dotek má veliký význam především v osobních a blízkých vztazích, neboť jeho pozitivní projev v podobě držení se za ruce, objetí, pohlazení nebo polibku má přímý vliv na prohlubování a udržení těchto vztahů. Domnívám se, že mimo jiné i právě skrze tyto projevy člověk dostává pocit sounáležitosti, přijetí, lásky a bezpečí.

1.4 Člověk z pohledu sociologie

V rámci vědních disciplín o člověku má své významné místo i sociologie. Jedná se o společenskou vědu, která se zabývá především sociálním životem člověka a jeho fungováním v rámci společnosti a různých sociálních skupin. Již z této skutečnosti vyplývá, že člověk jistě společenství z hlediska svého fungování potřebuje, přičemž právě v něm je utvářen. Stejně jako i již zmíněné disciplíny, sociologie v rámci společenskosti zkoumá např. proces socializace, sociální interakci a pospolitost včetně komunikace a člověka celkově fungujícího v rozličných sociálních skupinách a sociálních rolích. V této kapitole chci stručně poukázat na sociologii sociálních skupin, zejména skupin primárních, neboť se jedná o skupiny, jež jsou každému člověku nejbližší a domnívám se, že z hlediska jejich různorodých funkcí i nejdůležitější.

1.4.1 Předmět a funkce sociologie

Předmět zájmu této vědy lze shrnout do základních kategorií. Sociologie se zaměřuje mimo jiné především na aktivity lidí, myšleno jednotlivců i skupin, dále na podmínky těchto lidí ve společnosti a interakce a vztahy s ohledem na jejich charakter, příčinu, průběh a vzájemný vliv. Také sleduje úlohu kultury v dané společnosti, otázky spojené s politickou mocí, její úlohou ve věci organizace společnosti a v neposlední řadě kolektivní společenské vědomí, které zahrnuje různé postoje, názory a individuální i skupinové ideologie.¹³⁰

Při vzniku sociologie v polovině 19. století se předpokládalo, že cíl této vědy bude spočívat hlavně v řízení společnosti a jako věda bude sloužit jako prevence ve věci vzniku

¹³⁰ Srov. ZICH, František. *Úvod do sociologie*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2003. ISBN 80-86754-06-5. s. 4.

společenských problémů. V současnosti však sociologie plní především funkci poznávací. Díky snaze o co nejpřesnější poznatky o společnosti lze potom předpovídat její další vývoj, popřípadě napomáhá k objevování různých řešení vzniklých problémů.¹³¹

1.4.2 Lidská společnost

V kontextu toho, co již bylo řečeno, se každý člověk nachází v jistém shluku osob, žijících ve vzájemně propojených skupinách a sdílejících společné území, na které dohlíží určitá politická moc. Daná skupina v ideálním případě uznává základní společné hodnoty podle základních norem a chová se podle stanovených kulturních vzorů.¹³² Jistý shluk je charakterizován jako lidská společnost. Lze ji popsat také jako „...složitý, dynamicky vyvíjející se systém, který je nedílnou součástí veškerého života na této planetě.“¹³³ Lidská společnost se vyznačuje svou přírodně-historickou podmíněností. Tato podmíněnost v sobě nese lidskou schopnost výkonu práce a výrobní činnosti. Důležitost institucí a norem v rámci společnosti vychází ze vzájemné historicky vzniklé spojitosti mezi životem jednotlivců i skupin. Kultura zde pak stojí jako hlavní kámen pro správné fungování jakožto jistá forma regulace vztahů a lidského jednání. Pro ni jsou stěžejní již zmíněné základní společné normy a hodnoty.¹³⁴

Lidskou společnost lze také označit za organizační proces, neboť v rámci ní dochází ke schopnosti jednotlivců spolupracovat za účelem dosažení společně vymezeného cíle. Lidská organizace je na rozdíl od organizace jiných živých organismů doplněna o prvek uvědomělosti, cílevědomosti a o schopnost předávání určitých zkušeností na základě lidské komunikace.¹³⁵ Obecně se však společnost považuje za těžko uchopitelný pojem. Někteří sociologové ji také označují jako soubor sociálních skupin, jež v ní vznikají a zanikají a vzájemně se propojují.¹³⁶

¹³¹ Srov. Tamtéž. s. 7.

¹³² Srov. PETRUSEK, Miloslav, ZDENĚK, Nešpor, ed. Společnost. *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav ČR AV, 2017. 10. 11. 2018 [cit. 24. 2. 2023]. Dostupné na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%8Dnost>.

¹³³ ZICH, František. *Úvod do sociologie*. s. 19.

¹³⁴ Srov. Tamtéž.

¹³⁵ Srov. Tamtéž. s. 25.

¹³⁶ Srov. NOVOTNÁ, Eliška. *Sociologie sociálních skupin*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2957-2. s. 8.

1.4.3 Primární sociální skupiny

V úvodu kapitoly jsem zmínila, že sociologie se zaměřuje mimo jiné i na důležitost sociální interakce a pospolitosti v životě člověka. Tato interakce probíhá zejména díky použití osvojených hodnot a norem, postojů anebo rolí.¹³⁷ Je zřejmé, že člověk ve světě nestojí pouze sám o sobě, tzv. izolovaný, ale je součástí společnosti a v rámci ní i jisté sociální skupiny nebo třídy. Je produktem kultury a je determinován jak sociálním prostředím, ve kterém žije, tak i jistou úrovní historického vývoje.¹³⁸ Na tuto skutečnost poukazuje i E. Novotná, která uvádí, že člověk je sociální bytostí, tím pádem ke svému žití druhé lidi potřebuje a nedobrovolná samota je pro něj těžko snesitelná.¹³⁹ V sociálním životě člověka má významnou roli právě sociální interakce. Kontakt s druhými lidmi je předpokladem normálního zdravého života jedince. Je prokázáno, že nedostatek trvalých a blízkých kontaktů má za následek nežádoucí vlivy především na psychické zdraví jedince, nejčastěji v podobě osamělosti a sociální izolace.¹⁴⁰

Společnost, jakožto poměrně složitě strukturovaný a otevřený systém, je tvořena různými menšími či většími skupinami. Sociální pospolitosti jsou označovány jako téměř stálá seskupení zakládající se zejména na vazbách mezi jednotlivci.¹⁴¹ Sociální skupinou je myšlený určitý sociální útvar a forma, do které se lidé sdružují. Zároveň se vyznačuje rozdílností od společnosti či organizace, která spočívá v jejím vzniku. Není totiž považována za sociální konstrukt, ale naopak je souborem živých aktérů, vnímajících sebe i druhé, žijících ve vzájemné interakci a vyznačujících se jistým recipročním ovlivňováním.¹⁴²

Člověk je paralelně součástí více sociálních skupin. Nejdůležitějšími skupinami se jeví primární skupiny, pro které je charakteristické osobní pojitko mezi jejími jednotlivými členy a současně intenzivní vědomí sounáležitosti.¹⁴³ Pojem primární sociální skupiny byl vytvořen Ch. H. Cooleym, přičemž k němu tento autor přiřadil pět hlavních a určujících znaků: bezprostřední interakce, důvěrnost vztahů, nižší počet jejich

¹³⁷ Srov. ZICH, František. *Úvod do sociologie*. s. 42.

¹³⁸ MANOVA, Milena. „Člověk z pohledu sociologické antropologie“. AUC PHILOSOPHICA ET HISTORICA. multidisciplinární akademický časopis. [online] č.5, vyd. 1970. Praha. Karolinum Press [cit 25. 2. 2023] Dostupné na: https://karolinum.cz/data/clanek/4754/PheH_1970_5_0073.pdf. ISSN 0567-8293. s. 75.

¹³⁹ Srov. NOVOTNÁ, Eliška. *Sociologie sociálních skupin*. s. 7.

¹⁴⁰ Srov. ZICH, František. *Úvod do sociologie*. s. 42.

¹⁴¹ Srov. Tamtéž. s. 47.

¹⁴² Srov. NOVOTNÁ, Eliška. *Sociologie sociálních skupin*. s. 7.

¹⁴³ Srov. ZICH, František. *Úvod do sociologie*. s. 50.

členů, poměrná stálost a neúčelnost.¹⁴⁴ Nejčastěji se jedná o rodinu, která se většinou dá považovat za systematicky přehledné a odolné uskupení. Zároveň se jedná o skupinu, do které se člověk rodí, vyrůstá a skrze ni získává i pohled na celý svět. Tato forma skupiny je pro člověka již ze své podstaty významnější než jiné, sekundární, skupiny. Novotná primárním skupinám připisuje jejich význam na základě skutečnosti, že jedinci je prostřednictvím nich umožněno se zásadním způsobem stát tím, kým skutečně je. V souvislosti s tím zdůrazňuje, že člověk uskutečňující svůj sociální život v rámci sociálních skupin, získává pro toto fungování ve společnosti tolik potřebné hodnotové soustavy, postoje, vzorce chování a názory právě díky své primární skupině.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Srov. NOVOTNÁ, Eliška. *Sociologie sociálních skupin*. s. 69.

¹⁴⁵ Srov. Tamtéž.

2 Charakteristické znaky cílové skupiny seniorů

V první kapitole jsem předesílala základní myšlenky vycházející ze skutečnosti, že člověk je ze své podstaty sociální bytostí. V této kapitole v návaznosti představím charakteristické znaky seniorů, neboť touto cílovou skupinou se ve své práci zabývám především. Chci se zaměřit na specifika tohoto životního období, v kontextu tématu zejména na aspekty stárnutí a negativní změny a vlivy včetně vyšší pravděpodobnosti vzniku osamělosti, sociální izolace apod. V souvislosti s tím dále i na, především sociální, potřeby seniorů. Také se stručně zaměřím na charakteristiku a možnosti hodnocení kvality života seniorů. Následně popíšu sociální služby domova pro seniory, charakterizují seniora jakožto klienta tohoto pobytového zařízení a nastíním práci pracovníka v sociálních službách.

2.1 Projevy, změny a rizika v období stáří

Stáří je poslední fází vývoje jedince. Jedná se o období, kdy má člověk větší část svého života za sebou. Jako každá fáze lidského života i tato si nese určité charakteristiky. Podle Čevely je však skupina seniorů nejrozmanitější skupinou v naší společnosti, neboť senioři se mezi sebou často poměrně dost liší, především věkem, který je v rozmezí od 60-110 let. I v důsledku tohoto věkového rozmezí můžeme u dané skupiny pozorovat rozdíly v oblastech zdravotního a funkčního stavu, životního stylu, ekonomickými podmínkami a v neposlední řadě i v oblasti zájmů, systému hodnot anebo sociálních sítí.¹⁴⁶

Domnívám se, že v každém případě je žádoucí a dokonce nutné, zaměřit se primárně na kladný popis a příznivé stránky tohoto životního období. Starý člověk je plný vzpomínek, zkušeností a daná životní etapa se může jevit jako období spokojenosti, vyrovnanosti a klidu. Stáří jistě z veliké části obsahuje i pocity štěstí a také volný čas na rodinu, přátele a záliby. V tomto období člověk současně rekapituluje svůj život a jistým způsobem jeho kvalitu hodnotí.¹⁴⁷ Osobně stáří spojuji s asociacemi jako jsou životní zkušenost a moudrost, neboť zrovna tyto charakteristiky jsou pro něj dle mého výstižnější než pro kteroukoliv jinou vývojovou fází člověka. Domnívám se, že stáří je obdobím, kdy

¹⁴⁶ Srov. ČEVELA, Rostislav a Libuše ČELEDVÁ. *Sociální gerontologie: východiska ke zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4544-2. in URBAN, David a kol. *Specifika sociální práce při práci s vybranými cílovými skupinami*. Praha: NLN, 2018. ISBN 978-80-7422-637-3. s. 104.

¹⁴⁷ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. Praha: Grada, 2021. ISBN 978-80-271-0876-3. s. 13.

člověk přemýšlí o svém životě, stanovuje si priority a uvědomuje si, co by za svůj život ještě chtěl stihnout. E. Erikson ve své teorii psychosociálního vývoje za hlavní úkol stáří považuje dosažení integrity v rámci nazírání na svůj život. Tím myslí úkol ztotožnění se se stářím a přijetí života jako celku, jež má svůj smysl, včetně různých zklamání nebo nenaplněných přání.¹⁴⁸ Stáří dle mého pohledu skýtá spoustu možností a nejedná se pouze o konečnou vývojovou fázi. Domnívám se také, že starý člověk si víc než kdo jiný, uvědomuje svoji smrtelnost, a i proto si váží každého dne svého života.

Tato životní fáze však bývá často obecně vnímána negativně a mnohdy je spojována s všemožnými obavami. Od tohoto období se automaticky očekávají jisté problémy a omezení. P. Říčan však poukazuje na odlišnou skutečnost, která vyplynula z dotazníkového zkoumání. I přes to, že toto období bylo ve většině případů z pohledu mladších osob považováno za ne moc šťastné, staří lidé se svým věkem prokazovali mnohem větší spokojenost.¹⁴⁹ Faktor spokojenosti této fáze neupírám, právě naopak. Avšak její negativní složce, kterou nepochybně zahrnuje, přisuzuji taktéž její důležitost, neboť pro sociální práci je právě ona svým způsobem ve věci poskytování sociální služby a pomoci určující a stěžejní.

Stárnutí lze z hlediska průběhu stárnutí rozdělit do dvou skupin, tedy stárnutí fyziologické a stárnutí patologické. Fyziologické stárnutí se vyznačuje svým přirozeným průběhem a je běžnou součástí života jedince. Jedná se o jeho přirozený životní proces. Patologické stárnutí se může projevit různými způsoby, nejčastěji předčasným projevem stárnutí.¹⁵⁰ Starý člověk se v rámci tohoto stárnutí často potýká s různými omezeními, nejčastěji zdravotního charakteru, které mu nedovolují vykonávat určité činnosti tak, jak byl po celý život zvyklý. Stáří s sebou může nést různá omezení či ztráty a to téměř na všech úrovních. Vyšší věk má často přirozeně za následek úbytek síly, vitality a energie, což souvisí se zvýšeným rizikem různých omezení nebo onemocnění a v důsledku toho mimo jiné závislosti na druhé osobě.¹⁵¹ Dle mého názoru ohrožení této skupiny není

¹⁴⁸ Srov. ERIKSON, Erik H. a Joan M. ERIKSON. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: doplněné vydání o devátém stupni vývoje od Joan M. Eriksonové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-291-X. in PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 13.

¹⁴⁹ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 4. doplněné vydání. Praha: Portál, 2021. ISBN 978-80-262-1783-1. s. 337.

¹⁵⁰ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. 2. aktualiz. a dopl. vydání. Praha: Grada Publishing, 2020. ISBN 978-80-271-2030-7. s. 14.

¹⁵¹ Srov. URBAN, David a kolektiv. *Specifika sociální práce při práci s vybranými cílovými skupinami*. s. 118.

z hlediska zdravotního stavu či jiných komplikací v každém případě samozřejmě, ale výskyt většího rizika ke vzniku podobných problémů je u této skupiny více patrný. Z fyzické neschopnosti mohou následně souběžně vznikat problémy na úrovni psychické v podobě ztráty smyslu života, apatie, deprese apod. Senioři často právě jisté ohrožení, strach ze smrti a opuštěnosti pociťují v důsledku snížené samostatnosti a zřejmých sociálních změn.¹⁵²

2.1.1 Aspekty stárnutí

Z výše uvedeného vyplývá, že stáří je přirozenou součástí vývoje jedince, pro něhož jsou zjevné a typické změny různorodého charakteru, jež se projevují téměř ve všech úrovních jeho života. Proces stárnutí je charakterizován jako specifický, nezvratný, neopakovatelný, biologický a zároveň jako univerzální v rámci celé přírody, přičemž jeho průběh je nazýván životem.¹⁵³ Na tento průběh má nepochybně vliv spousta dalších proměnných. Každý jedinec má již od narození určité dispozice a způsoby reakce na různorodé situace v jeho životě jsou velmi ovlivněny jeho genetickými danostmi, životním prostředím a také jeho osobními životními zkušenostmi.¹⁵⁴ Člověk se v rámci stárnutí potýká s fyzickými, psychickými i sociálními změnami a vlivy. Zmíněné působení se nejčastěji projevuje tím, jakým způsobem se konkrétní člověk s danou fází života dokáže vyrovnat. Na základě toho lze rozlišovat biologické, psychické a sociální aspekty stárnutí. Všechny tyto složky spolu však souvisí, vzájemně se prolínají a ovlivňují.¹⁵⁵

2.1.1.1 Biologické aspekty stárnutí

V procesu stárnutí bývají změny biologického rázu nejpatrnější, neboť některé z jejich projevů jsou na jedinci často zřejmé na první pohled. Tyto změny se však u každého

¹⁵² Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. Praha: Maxdorf Jessenius. 2015. ISBN 978-80-7345-437-1. s. 50.

¹⁵³ Srov. TOPINKOVÁ, Eva a Jiří NEUWIRTH. *Geriatric pro praktického lékaře*. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-7169-099-6. in MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 15.

¹⁵⁴ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4138-3. s. 11.

¹⁵⁵ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 18.

jedince projevují jinou rychlostí i intenzitou a obvykle mají souvislost se vznikem onemocnění, které se v období stáří běžně vyskytují. Senioři se navíc mnohdy potýkají s polymorbiditou, což znamená, že se u nich objevuje vícero onemocnění najednou. Nejčastějšími jsou choroby srdečně-cévní, respirační onemocnění, nemoci spojené s trávicím ústrojím anebo nádorová onemocnění.¹⁵⁶ Příznačným projevem biologického stárnutí je celkové snížení výkonnosti všech funkcí, jež postihuje veškeré orgány a tkáně. Dochází také k elasticitě orgánů a tkání, která se projevuje zejména v cévním systému a plicích.¹⁵⁷ Nejvíce závažné projevy lze vypořádat v rámci nervové soustavy. Biologické projevy se také vyznačují sníženou odolností vůči různým infekcím, zároveň je zřejmé zpomalení hojení ran a ztráta pružnosti vaziva.¹⁵⁸ Staří lidé se mohou potýkat i s hormonální nerovnováhou, změnou ukládání vápníku v těle i v kostech a snížení výkonnosti kosterního svalstva. Mezi další projevy kromě snížení funkčnosti různých orgánů patří i např. poruchy spánku. Klesá činnost nejen nervového, ale i oběhového a vylučovacího systému a snižuje se funkce smyslových orgánů.¹⁵⁹

Co se týče tělesných a viditelných projevů, staří jedinci se vypořádávají s vyšším obsahem tělesného tuku, současně s úbytkem svalové hmoty a dochází ke zmenšování jejich postavy v důsledku zmenšení meziobratlového prostoru.¹⁶⁰ Tento jev je zapříčiněn prodlužujícím se procesem trávení a slábnutí sekrece trávicích enzymů.¹⁶¹ U některých jedinců může být patrný naopak úbytek tělesné hmotnosti, doprovázený ztrátou pružnosti kůže a změnou její pigmentace, přičemž je patrné i prohlubování vrásek a šedivění a vypadávání vlasů.¹⁶²

2.1.1.2 Sociální aspekty stárnutí

Se stářím se neodmyslitelně pojí i jisté sociální změny, které mají na život jedince také značný vliv. Nejvýraznějším mezníkem je odchod do důchodu, s nímž se vážou další dílčí změny. Mění se pravidelnost stálých sociálních kontaktů, dochází ke změně životního

¹⁵⁶ Srov. LIVNEH, Hanoch a ANTONAK, Richard F. Psychosocial adaptation to chronic illness and disability: a primer for counselors. *Journal of Counseling and Development*. 2005. 83(1). s. 12-20. in PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 19.

¹⁵⁷ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 18.

¹⁵⁸ Srov. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. s. 202.

¹⁵⁹ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 18.

¹⁶⁰ Srov. Tamtéž.

¹⁶¹ Srov. THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. s. 454.

¹⁶² Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 19.

stylu a v neposlední řadě se objevuje požadavek přijetí a vypořádání se s novou rolí seniora v penzi.¹⁶³ Langmeier i přes různá negativa s tímto obdobím spojená zdůrazňuje, že spousta jedinců dožívajících se věku přes osmdesát či devadesát let svůj život hodnotí jako šťastný a navíc disponují plnou soběstačností. Také jsou ve svém životě aktivní a produktivní a dokonce oplývají schopností a ochotou pomáhat ostatním.¹⁶⁴ I přes to se jedinci v tomto období musí vypořádávat s výraznými a nepříznivými nejen sociálními aspekty, které jsou do jisté míry a v každém případě součástí jejich života. V každodenním životě se člověk v penzi musí sžít s novým denním režimem a naučit se nakládat s nově vzniklým volným časem. Tato změna může být brána negativně i pozitivně, přičemž na charakteru pojetí má vliv vícero faktorů.¹⁶⁵

V tomto období jsou v rámci sociálních aspektů velmi významné stálé vztahy. Důležitá a rozhodující je spokojenost v manželství, neboť jedinec se svým protějškem v tomto období tráví většinu svého času a podoba jejich soužití se promítne v míře jeho osobního štěstí. V manželském páru se také více objevuje závislost jednoho na druhém.¹⁶⁶ V souvislosti s touto skutečností může být pro starého jedince velmi bolestivá ztráta životního partnera v důsledku jeho smrti.

Jako další s tím související sociální aspekt lze uvést změnu v rámci omezení sociální interakce, včetně zhoršení možností sociálních kontaktů a s tím spojený pocit osamělosti, strach z této osamělosti a nesoběstačnosti a také sociální izolace.¹⁶⁷ D. Jarošová mezi nejvýznamnější pozitivní sociální aspekty řadí funkční rodinu, ve které fungují dobré vztahy a pevná citová pouta, dále včasnou přípravu na seniorský věk v podobě plánu ekonomického zabezpečení a také plánu volnočasových aktivit a nakonec zajištění podmínek pro uspokojování potřeb seniora.¹⁶⁸

2.1.1.3 *Psychologické aspekty stárnutí*

Tělesné i sociální změny, které jsou způsobeny například právě stárnutím, mají často přímý vliv na psychický stav člověka. Jak jsem již zmínila, podle Eriksona se u starého člověka objevuje jistá tendence svůj život hodnotit a analyzovat. Díky popsané akceptaci

¹⁶³ Srov. Tamtéž. s. 21.

¹⁶⁴ Srov. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. s. 212.

¹⁶⁵ Srov. THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. s. 470.

¹⁶⁶ Srov. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. s. 195.

¹⁶⁷ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 19.

¹⁶⁸ Srov. JAROŠOVÁ, Darja. *Péče o seniory*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006. ISBN 80-7368-110-2. in MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 19.

a smíření mu je umožněno svobodně a důstojně dožít. V opačném případě dochází k projevům psychických změn včetně změn rysů jeho osobnosti.¹⁶⁹ E. Malíková však udává, že pokud psychologické změny v rámci fyziologického stárnutí mají pozvolný nástup a jsou v souladu s obecným předpokladem, po psychické stránce by u jedince nemělo docházet k výraznějším změnám a to ani v rysech jeho osobnosti. Také udává, že pokud se nejedná o patologické stárnutí, neměly by tyto změny žádným negativním způsobem narušit kvalitu života jedince.¹⁷⁰ Říčan naopak poukazuje na to, že člověk v tomto období do jisté míry změnou osobnosti prochází, přičemž udává, že v daném procesu často dochází ke zvýraznění jeho negativních vlastností a jedinec projevuje spíše svoje nežádoucí rysy. Také popisuje, že tento člověk v souvislosti s tím přestává udržovat vztahy s konkrétními osobami, vzdaluje se od jistých dříve uznávaných hodnot, zálib i osobních cílů.¹⁷¹ Langmeier uvádí, že primární struktura osobnosti se u většiny starých jedinců nemění. Popisuje ji jako jistou jednotu duševních vlastností zakládajících se na jednotě tělesné konstituce, jež je zároveň utvářena skrze jeho společenské vztahy. Její neměnnost dokazuje na základě psychologických dotazníků, přičemž jejich výsledky vykazují, že určitá míra osobnostních vlastností se nachází v téměř totožné pozici.¹⁷²

U starého člověka se v každém případě projevují i jisté psychické změny, které jsou spojovány se změnou intelektových schopností. Jako nejčastější se uvádí snížení kognitivních funkcí, které s sebou nese zhoršení paměti, koncentrace, vnímání a pamatování si nových informací. Také se zvyšuje emoční nestabilita, senior se může potýkat s výkyvy nálad, popř. naopak dochází k emoční plochosti. Současně je patrné i snížení schopnosti adaptovat se na různé životní změny nebo na nové a náročné situace.¹⁷³ Pokud má starý člověk pořádek v čase i prostoru, znamená to pro něj větší jistotu a klid. Říčan poukazuje na skutečnost, že změny, které se týkají určité ztráty, nejsou příjemné ani pro jinou generaci, avšak staří lidé mají méně prostředků k tomu se s nimi vyrovnat nebo se jim bránit.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 19.

¹⁷⁰ Srov. Tamtéž. s. 18.

¹⁷¹ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. s. 343-344.

¹⁷² Srov. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. s. 207.

¹⁷³ Srov. JAROŠOVÁ, Darja. *Péče o seniory*. in MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 19.

¹⁷⁴ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. s. 341.

U seniorů často dochází k negativním postojům, které zahrnují ztrátu životního smyslu, pocity osamělosti a ztrátu autonomie.¹⁷⁵ Tyto pocity mají opět velmi úzkou spojitost se sociálními změnami, kterými si daný jedinec prochází. U této skupiny lze nezřídka v jisté míře vyzorovat právě tento pocit zbytečnosti, který může vést až k závažným problémům v rámci psychického fungování. S touto problematikou souvisí i ohrožení na úrovni udržování sociálních kontaktů. Zanedbávání tohoto úkolu může v určitých případech způsobit úplnou sociální izolaci.¹⁷⁶ Úskalí v podobě samoty vzniká i kvůli již zmíněným sociálním aspektům v podobě vyššího rizika ztráty životního partnera, ztráty jiných věkově podobných blízkých, odstěhování dětí apod. Sociální izolace má v mnohých případech za následek psychické potíže a hlavně z tohoto důvodu se jí většina lidí snaží předcházet.¹⁷⁷

S tím souvisí i další typický rys pro tuto skupinu, čímž je změna v pořadí jejich hodnot, přičemž se v tomto období většina seniorů více orientuje především na svoji rodinu, zdraví a významnost příkládá i duchovním hodnotám. Změny jsou patrné i z hlediska pořadí jejich potřeb, kdy se pro ně v tomto období mezi nejpotřebnější řadí právě láska, sounáležitost a spiritualita.¹⁷⁸ Domnívám se, že je pro seniora je v tomto období, nejen v případě těchto stavů, nejdůležitější podpora, sounáležitost, bezpečí a jistota.

Je zřejmé, že vlivem změn v ústřední nervové soustavě a různorodých změn v rámci pohybového ústrojí i smyslových orgánů dochází i k úbytku duševních funkcí jedince.¹⁷⁹ Ve stáří se proto v návaznosti na to současně zvyšuje i pravděpodobnost setkání se s různými neurózami, které bývají psychického původu. Příčinou jejich vzniku je mnohdy zvýšená duševní citlivost společně se zranitelností i jistou bezbranností. Mezi běžné psychické poruchy ve stáří lze zařadit demenci. Jedná se o onemocnění vyznačující se větším úbytkem rozumových schopností, než které odpovídají reálnému věku jedince. Její projevy spočívají v poruchách paměti, dokonce i v závažných změnách emocionality člověka nebo jeho chování a osobnosti.¹⁸⁰ Toto onemocnění lze obecně charakterizovat

¹⁷⁵ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 22.

¹⁷⁶ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 11.

¹⁷⁷ Srov. VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie*. s. 189.

¹⁷⁸ Srov. Srov. JAROŠOVÁ, Darja. *Péče o seniory*. in MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 19.

¹⁷⁹ Srov. WOLF, Josef. *Umění žít a stárnout*. Praha: Svoboda, 1982. ISBN 25-124-82. in DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 13.

¹⁸⁰ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. s. 343.

třemi základními skupinami symptomů, do kterých se řadí poruchy chování, narušení kognitivních funkcí a změna v aktivitách, které dříve bývaly běžnou součástí každodenního života jedince.

U starších jedinců jsou také poněkud běžnější poruchy nálad, zejména v podobě depresí a úzkostí. I přes to, že deprese je patrná u 20-50 % jedinců, kteří se nacházejí v určitém stádiu demence, stále se jedná o přehlíženou a podceňovanou poruchu a tudíž jí není věnována taková pozornost, jaká by vzhledem k jejímu neustálému nárůstu byla žádoucí.¹⁸¹ Depresi lze popsat jako stav chorobných smutků a velmi nepříjemných duševních bolestí, které mohou být doprovázeny neklidem a úzkostí. V určitých případech vznikají jako reakce na těžkou ztrátu v podobě smrti blízkého člověka, vlivy nežádoucího zdravotního stavu anebo velké životní změny. Existuje však i tzv. endogenní deprese. Tento typ deprese spočívá v poruše mozkové biochemie. V rámci tohoto onemocnění se jedinci mohou vracet nezhojené duševní zranění především z brzkých vývojových fází života.¹⁸² Podobné vyplývající pocity zahrnující dlouhotrvající úzkost, pocit méněcennosti a sociální izolace pochopitelně velmi výrazně ovlivňují zdravotní stav člověka.¹⁸³ Říčan však poukazuje na skutečnost, že tyto negativní vlivy týkající se duševního stavu jedince nejsou nutně podmínkou a v tomto období je prostor jako pro duševní úpadek, tak i duševní růst.¹⁸⁴ Stejně tak H. Ptáčková uvádí poznatky, které poukazují na důležitost včasného rozpoznání problému a na různé možnosti léčby, které jsou dostupné a ve většině případů i účinné.¹⁸⁵

2.2 Lidské potřeby ve stáří

V kontextu psychologického nahlížení na člověka v první kapitole jsem již lehce nastínila přítomnost lidských potřeb v životě člověka a důležitost jejich uspokojování. Specifická skupina seniorů jistě kromě již uvedených obecných vnímá i konkrétní jí příznačné potřeby. Ty nejčastěji vycházejí z konkrétních změn a aspektů, jež jsou pro toto období příznačné. Jejich pořadí, možnosti a způsoby uspokojování se mohou lišit od vnímání potřeb z pozice zdravého mladého jedince.¹⁸⁶ Současně však pro tuto skupinu rozpoznání

¹⁸¹ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 19.

¹⁸² Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. s. 345.

¹⁸³ Srov. ČEVELA, Rostislav a Libuše ČELEDVÁ. *Sociální gerontologie*. s. 76.

¹⁸⁴ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. s. 336.

¹⁸⁵ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 19.

¹⁸⁶ Srov. Tamtéž. s. 23.

a pojmenování svých potřeb často představuje poměrně nelehký úkol. V každém případě potřeby na úrovni fyzické, psychické, sociální i duchovní fungují ve vzájemném propojení.¹⁸⁷ V podkapitole výše jsem již zmínila důležitost blízkých sociálních kontaktů a vztahů, které mají pro stárnoucího člověka významnou funkci především z hlediska vyrovnávání se se vnikajícími změnami, typickými pro toto období. Nyní se pokusím nejprve poukázat na základní potřeby člověka v období stáří a poté se zaměřím především na jeho sociální potřeby. Pokusím se zohlednit i jisté negativní důsledky, které vznikají v případě jejich nenaplnění.

2.2.1 Základní potřeby seniorů

Jak již z výše uvedeného vyplývá, obvykle jsou lidské potřeby děleny na okruhy týkající se tělesné pohody, psychické rovnováhy a pocitu bezpečí, vztahů k blízkým lidem, společenského postavení a individuálních spirituálních potřeb.¹⁸⁸ V této podkapitole ukážu přítomnost především základních fyziologických potřeb v životě seniora. Jejich uspokojování je v rámci našich geografických podmínek považováno za něco automatického a samozřejmého. Z tohoto důvodu těmto potřebám v každodenním životě není přikládáno tolik významnosti či pozornosti. V období stáří se však naplňování i těchto základních potřeb může pro jedince stát z důvodu různých omezení problematickým až neuskutečnitelným úkolem. V případě nutnosti pomoci druhé osoby ve věci uspokojování těchto potřeb současně vyvstávají i sekundární potřeby v podobě zachování úcty a základní důstojnosti člověka. S tím souvisí i potřeba autonomie, ocenění a sebeúcty. Seniori chtějí mít stejně jako ostatní lidé pocit, že rozhodují o svém životě a dokáží se o sebe postarat sami.¹⁸⁹

H. Chloubová uvádí, že určité oblasti spadající do tělesných potřeb jsou pro seniory nejdůležitějšími. Řadí k nim především potřebu obživy a potřebu vyprazdňování. Dále potřeby týkající se jeho vitality, jako je potřeba dýchání a potřeba spánku.¹⁹⁰ Do základních potřeb lze řadit i potřebu jistoty a bezpečí. Touha zažít tento pocit se u člověka objevuje v každém věku. Jedná se o abstraktnější potřebu, jež často vystupuje na povrch až v případě, kdy se ocitne v situaci, kterou vyhodnotí jako nebezpečnou. Jak

¹⁸⁷ Srov. MÜHLPACHR, Pavel. *Kvalita života seniorů*. Brno: MSD, 2017. ISBN 978-80-7392-260-3. s. 86.

¹⁸⁸ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 39.

¹⁸⁹ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 24.

¹⁹⁰ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 40.

již bylo popsáno, u seniora se tato potřeba často objevuje v souvislosti se vznikajícími změnami v jeho životě.¹⁹¹

2.2.2 Sociální potřeby seniorů

Pro člověka jakožto tvora sociálního je zcela přirozené být v kontaktu s druhým člověkem. Každý jedinec má na základě této skutečnosti určité sociální potřeby, které udávají jeho touhu po kontaktu s druhými, potřebu komunikovat jak verbálně, tak i neverbálně a potřebu lásky, jež chce on sám projevovat, ale i přijímat.¹⁹² Tyto vlastnosti nepochybně přináší i skupině seniorů. H. Příbyl poukazuje na to, že pokud se senior nezapojuje do společnosti a sociálnímu kontaktu se vyhýbá, jeho chování značí o přítomnosti jistého problému. Zdůrazňuje, že je důležité starému člověku připomínat jeho nepopiratelné místo ve společnosti, včetně jeho participace na životě v rodině. Také je žádoucí, aby byl starý člověk v pravidelném kontaktu se svými vrstevníky.¹⁹³ S tímto tvrzením plně souhlasím, neboť se domnívám, že každý starý osamocený člověk si tuto samotu ve většině případů nevybral a pouze čeká na nabídku „zvenci“ od druhého člověka. Tato tendence přirozeně vychází z potřeby sounáležitosti a přijetí. Navíc je ve spojitosti s danou problematikou dle mého nutné poukázat na rozdíl mezi samotou a osamocněním. Samota se vyznačuje tím, že si ji jedinec dobrovolně zvolil, nejčastěji z důvodu potřeby odpočinku a času sám pro sebe. Tento člověk má však jistotu, že se má tzv. ke komu vrátit a může opět navázat sociální kontakt se svou rodinou nebo přáteli. Osamělost je naopak nedobrovolná, kdy se člověk, který jí zažívá, potýká s nízkou kvantitou i kvalitou sociálních vztahů. Osamělost totiž nespočívá pouze v nepřítomnosti druhého člověka, ale je spojována s negativním emočním stavem, který je doprovázen jistými pocity nedostatku smysluplných vztahů s druhými.¹⁹⁴

Zmíněné potřeby lze označit za potřeby sociální, neboť jejich uspokojování probíhá v interakci s druhým člověkem. I z tohoto hlediska vyplývá jistá potřeba a závislost jedince na svém blízkém okolí. Ptáčková udává že: „*Velkým tématem v období stáří je potřeba komunikace, kontaktu a blízkosti druhých. Častěji právě ve stáří dojde k uvědomění toho, jak je uspokojení potřeby náklonnosti, sounáležitosti, integrace*

¹⁹¹ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 24.

¹⁹² Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 32.

¹⁹³ Srov. Tamtéž. s. 75.

¹⁹⁴ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 23.

*důležité.*¹⁹⁵ Chloubová potřeby vznikající v rámci socializace jedince popisuje jako psychosociální. Zdůrazňuje, že se jedná o potřeby individuální, neboť jsou ovlivněny osobnostními i jinými předpoklady, vycházejícími z daností konkrétního jedince a také se plně odvíjí od materiálního, sociálního i duchovního prostředí, ve kterém žije.¹⁹⁶

2.2.2.1 Sociální kontakt a sociální vztahy v životě seniora

V této věci považuji za důležité zmínit, jakým způsobem sociální kontakty a mezilidské vztahy ovlivňují zdraví a celkový stav seniorů. Uvedu výsledky několika průzkumů, jejichž předmětem zkoumání bylo i toto hledisko. Zaměřím se především na důležitost blízkých vztahů v životě seniora, nejčastěji v rámci jeho rodiny.

Je patrné, že účast na společenském životě, sociální vztahy a postavení ve společnosti do života přináší užitek. D. Klevetová tvrdí, že pro člověka v rámci celého jeho života je hlavním předmětem jeho jednání udržování sociálních vazeb a v získávání přátelství společně se snahou mít někoho, kdo mu dokáže vyjádřit lásku, vyslechne ho a projeví mu svůj osobní zájem.¹⁹⁷ Pro člověka jsou v důsledku toho zmíněné kategorie v jeho životě velmi důležité a potřebné. Ve většině případů jim především skupina seniorů přikládá velký význam, přičemž rodinu staví na první místo svých hodnotových žebříčků. Ve výzkumu, prováděném Kaufmanovou, byly na základě výpovědí dotazovaných seniorů k významným hodnotám přiřazeny mimo jiné hodnoty jako jsou zdraví, láska, rodina, přátelství, soběstačnost, sociální kontakt a fyzická a psychická pohoda.¹⁹⁸ Domnívám se, že veškeré uvedené hodnoty spolu velmi úzce souvisí a vzájemně se prolínají.

Nejdříve se chci zaměřit na hodnotu zdraví. Zdraví, především u seniorů, z pohledu veřejnosti představuje jeden z hlavních vyzdvihovaných faktorů, který má velký vliv na kvalitu života. Na podobu zdraví má však vliv mnoho dalších spolu souvisejících faktorů.¹⁹⁹ Podle WHO je zdraví stavem úplné tělesné, duševní a sociální pohody a nejedná se pouze o nepřítomnost nemoci.²⁰⁰ U skupiny seniorů se požadavek na splnění

¹⁹⁵ Tamtéž. s. 24.

¹⁹⁶ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 40.

¹⁹⁷ Srov. KLEVETOVÁ, Dana a Irena DLABALOVÁ. Motivační prvky při práci se seniory. Praha: Grada Publishing. 2008. in DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 16.

¹⁹⁸ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 39.

¹⁹⁹ Srov. Tamtéž. s. 76.

²⁰⁰ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 53.

popisované úplné pohody zdá být poměrně nesplnitelný, avšak existují činitelé, které k tomuto stavu mohou jedince alespoň přiblížit nebo mu k němu dopomoci, čímž se opět vracím k důležitosti sociálních kontaktů. Čevela uvádí, že pro zdraví jedince je bytí v kontaktu s druhým velmi prospěšné, avšak je nutné, aby tento kontakt nebyl nepřirozený, tedy nucený. Také podotýká, že kvalitní sociální vztahy včetně přátelství často navíc slouží jako účinný prostředek k řešení problémů na různých úrovních. Díky sociální soudržnosti a vzájemné úcty lze dle něj docílit podpory a posílení zdraví jedince. Důležitost sociálních kontaktů dokládá i jedna z klinických studií, která prokazuje, že u pacientů zdravotnických zařízení navštěvovaných svými příbuznými a známými je zotavování a uzdravování prokazatelnější než u těch, kteří jsou na nepříznivou životní situaci sami. Sociální opora, v uváděném případě ve formě návštěvy a ujišťování blízkého o brzkém uzdravení, působí preventivně proti nepříjemným myšlenkám, pomáhá vzbudit pocit bezpečí, naděje a naopak odstraňuje pocit osamění a bezmoci.²⁰¹

Jak jsem již zmínila, v souvislosti s tím je pro starého člověka v jeho hodnotovém žebříčku na vysoké pozici i jeho rodina. Langmeier tvrdí, že „*Síla vztahů k blízkým lidem se ve stáří většinou nijak významněji nemění a význam rodiny s věkem naopak znovu stoupá.*“²⁰² Rodina, vnímaná jakožto zásadní hodnota, dokáže ve většině případů poskytnout určité zázemí a pocit jistoty. Pro starého člověka, zvláště pak nesoběstačného, řádně fungující rodina skýtá funkci pomoci, a to jak na úrovni psychické, fyzické, tak i materiální.²⁰³ Blízké vztahy v rámci rodiny svoji funkci plní především z hlediska uspokojování potřeby bezpečí, sounáležitosti a podpory. Starý člověk díky tomu může pociťovat motivaci a podporu k vyšší míře samostatnosti a soběstačnosti.²⁰⁴

Na základě provedeného šetření, zaznamenaného v knize Kvalita života seniorů, byly zjišťovány potřeby seniorů. Zúčastnění za ty nejdůležitější nejčastěji dosazovali dobré vztahy s rodinou a soběstačnost. Nejen na základě těchto zjištění vyplynulo, že rodina s fungujícími, ale překvapivě i s patrně nefungujícími vztahy má pro dané seniory významnou hodnotu a představuje v jejich životě nejvýznamnější prioritu.²⁰⁵ Z uváděného výzkumu dále vyplývá, že senioři udržující pozitivní vztahy se svojí rodinou

²⁰¹ Srov. ČEVELA, Rostislav a Libuše ČELEDVÁ. *Sociální gerontologie*. s. 78-79.

²⁰² LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. s. 209.

²⁰³ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 55.

²⁰⁴ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 22.

²⁰⁵ Srov. MÜHLPACHR, Pavel. *Kvalita života seniorů*. s. 96.

v návaznosti na to vykazují vyšší míru spokojenosti se svým životem, přičemž daná spokojenost zahrnuje pocit užitečnosti a vzájemného přijetí na úrovni generací.²⁰⁶

Součástí výsledků tohoto výzkumu, bylo také rozebrání problematiky vycházející z pocitu osamocení seniorů. Za zajímavé zjištění považuji skutečnost, že pocit samoty nejčastěji vykazovaly osoby, které sice měly možnost se svými blízkými často hovořit, avšak pouze prostřednictvím různých technologií např. za pomoci mobilního telefonu. V důsledku toho nebylo možné zprostředkovat přímý sociální kontakt. V závěru tedy bylo potvrzeno, že samotný kontakt není dostačující, neboť deficit přímého kontaktu, často doplněného i kontaktem fyzickým, samotu naopak umocňuje.²⁰⁷ Ve spojitosti s touto skutečností chci zmínit potřebu intimity ve stáří z pohledu Vágnerové. Ta uvádí, že senioři mají vedle potřeby pocitu psychické blízkosti, pochopení a sdílení současně i potřebu fyzického kontaktu, který však nutně nemusí mít milostný či sexuální charakter. Velmi důležitý je pro ně v této věci možnost dotýkat se blízké osoby a bytí v jejich bezprostřední blízkosti.²⁰⁸ V Příbylově průzkumu postaveném na rozhovorech se seniory nad 80 let věku většina z nich vypovídala o příjemnosti spojené s přímým kontaktem s druhou osobou. Respondenti do něj nejčastěji zahrnovali rozhovory s druhými, většinou spojené i s fyzickým kontaktem. Příjemné pocity byly vykazovány konkrétně při držení za ruku či pohlazení. Autor uvádí i osobní zkušenost, kdy byl přítomen u návštěvy vnučky jedné z klientek. Při této návštěvě zaznamenal uspokojení sociální potřeby klientky díky přítomnosti vnučky, která ji při rozhovoru držela za ruku a hladila ji. V souvislosti této zkušenosti poukazuje na běžnou, často neuspokojenou, potřebu seniorů zahrnující projevy lásky a přátelství, jejíž uspokojení lze provést právě i za pomoci podobného způsobu poskytnutí fyzického kontaktu.²⁰⁹ Na důležitost přímé sociální interakce poukazuje i Ptáčková, která uvádí, že komunikace skrze komunikační technologie ji nemůže zcela nahradit a nemůže tak ani naplnit touhu člověka po intenzivním lidském kontaktu. Zdůrazňuje zvýšenou potřebu této interakce zejména v obtížných životních situacích, kdy sociální kontakt slouží jako jeden z hlavních činitelů pro úspěšnou adaptaci na stáří a nemoc jedince.²¹⁰

²⁰⁶ Srov. Tamtéž. s. 100.

²⁰⁷ Srov. Tamtéž. s. 127.

²⁰⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5. s. 346.

²⁰⁹ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 72.

²¹⁰ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 25.

2.2.3 Důsledky neuspokojení potřeb

Z uvedených poznatků vyplývá, že každý člověk ve svém životě pociťuje jisté potřeby a přirozeně svým jednáním směřuje k jejich naplnění. Pokud dané potřeby nejsou uspokojeny, dochází k deprivaci a ke strádání potřebného člověka.²¹¹ Uspokojení či neuspokojení konkrétních potřeb má také velmi význačný vliv na celkovou psychickou činnost jedince, včetně pozornosti, myšlení a jiných volných procesů. Zásadní podíl je dále shledáván při tvorbě vzorce chování.²¹²

Ve věci rozpoznávání nenaplněných potřeb jsou však častým nepříznivým jevem různorodé bariéry. Ty tvoří určitou překážku, která znemožňuje správné uchopení a pojmenování potřeby. I z tohoto důvodu bývají potřeby jedince často opomíjené.²¹³ Tato neschopnost pojmenovat své potřeby se týká i starých a nemocných lidí. V případě, kdy dochází k velikým změnám v jejich životě se často navíc potýkají s pocity strachu, nejistoty, neklidu anebo dezorientace.²¹⁴

V rámci uspokojování potřeb lze rozlišovat dvě strany. Při plném uspokojení mluvíme o saturaci, v opačném případě o frustraci. Pro člověka neuspokojení dané potřeby vyvolává v jeho životě jistou disharmonii v podobě zátěžové situace. Příčinou může být vznik náročné životní situace, přítomnost nemoci anebo také přibývajícím věkem jedince.²¹⁵ Nespokojenost spojená s nenaplněním jisté potřeby může zapříčinit dlouhodobý stres, pocit frustrace, deprivace až depresi. Mezi obecné příznaky, díky kterým lze rozpoznat neuspokojenou potřebu, lze zařadit psychické problémy v podobě nervozity, nesoustředění anebo úzkosti. Tato frustrace se může projevit i psychosomaticky, kdy se u jedince objevují poruchy v uspokojení základních fyziologických potřeb. V rámci pociťované frustrace jedinec uspokojení svojí potřeby shledává jako velmi důležité. Pociťovaná frustrace spočívá v přítomnosti neřešitelné překážky v životě člověka, která se ani přes opakovanou snahu nedaří jedinci překonat.²¹⁶ Člověk zároveň pociťuje určitý blok, který je zapříčiněn jistým pocitem omezení jeho osobní svobody a který vede k tzv. „*naučené bezmocnosti*“. Tato bezmocnost často souvisí

²¹¹ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 39.

²¹² Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 31.

²¹³ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 15.

²¹⁴ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 40.

²¹⁵ Srov. Tamtéž. s. 46-47.

²¹⁶ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 15.

s depresí a demotivací.²¹⁷ Frustrace je však vnímána jako krátkodobý stav, jež lze považovat za relativně snadno překonatelný. Může být chápána i pozitivně, neboť má významnou funkci z hlediska formování osobnosti jedince. Díky této zkušenosti se člověk snaží hledat jiná řešení a rozvíjí tak své schopnosti.²¹⁸

Jedinec se dále ve spojitosti s neuspokojenou potřebou může potýkat se stresem. Jedná se o pojem, který poprvé uvedl kanadský biochemik a endokrinolog H. Seley. Pojmenoval jím fyziologické obranné reakce organismu, jež se objevují v různých zátěžových situacích. Stres je v dnešní době vnímán jako projev dlouhodobé a silné frustrace.²¹⁹ Vyznačuje se jako soubor reakcí organismu na stresory, které mohou pocházet z jeho vnitřku či vnějšku.²²⁰ Vnitřní stresory vyvolávají stresující reakci, jež vychází přímo z pocitů či dispozicí jedince, lze rozdělit na stresory psychické či tělesné. Vnější stresory se projevují ve fyzikální nebo sociální podobě. Přítomnost zvýšené tělesné či duševní zátěže je často spojována s neovlivnitelností a nepředvídatelností situace a také s jistou životní změnou, pro kterou je zapotřebí projevít vysokou míru přizpůsobení.²²¹

Nejvíce zátěžovým vlivem je deprivace, která v nejzávažnějších případech může negativně ovlivňovat psychiku jedince. Deprivace „...je stav, kdy některá z objektivně významných potřeb, biologických i psychických, není uspokojována v dostatečné míře, přiměřeným způsobem a po dostatečně dlouhou dobu“.²²² Ráda bych uvedla především sociální deprivaci, která je zapříčiněná omezením přiměřených mezilidských vztahů. Tento typ deprivace je nejčastěji patrný právě u osamocených seniorů, imobilních jedinců anebo u osob, kterým je znemožněn sociální kontakt v důsledku dlouhodobé hospitalizace.²²³ Ptáčková poukazuje na skutečnost, že v případě neuspokojení potřeby týkající se projevu lásky od blízkých společně s pocitem sounáležitosti, nastupují i pocity zbytečnosti a nežádoucí emoce v podobě osamělosti, smutku až deprese.²²⁴

Člověk má potřebu se takto nahromaděných nežádoucích energií zbavit a určitým způsobem je přeměnit. V důsledku pocitovaného napětí a zklamání se přirozeně snaží

²¹⁷ Srov. BREHM, Jack W. *A theory of psychological reactance*. New York: Academic Press. 1966. in PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 47.

²¹⁸ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 47.

²¹⁹ Srov. Tamtéž. s. 48.

²²⁰ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 15.

²²¹ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 47-48.

²²² VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-214-9. in PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 48.

²²³ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 48.

²²⁴ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 24.

těmto pocitům bránit.²²⁵ Následná podoba obranných reakcí na tyto zátěžové situace je ovlivněna zkušenostmi a osobnostními předpoklady jedince. Obranná reakce se objevuje za účelem obnovení a udržení si psychické pohody a rovnováhy. Mezi základní reakce lze uvést útok nebo naopak únik. Útok se projevuje agresí a aktivní obranou, kdy jedinec útočí přímo proti zdroji ohrožení anebo proti sobě samotnému za pomoci sebeobviňování. Pro únik je typické popření či vytěsnění problematické situace. Jedinec také skrze snahu uniknout může dojít ke změně svého postoje, nejčastěji pak dochází k regresi, identifikaci anebo rezignaci.²²⁶

2.3 Kvalita života seniorů

Postupně se dostávám k pojmu kvality života, který už jen z hlediska názvu práce považuji za důležité rozebrat. Domnívám se, že v současné době je víc než kdy jindy v kontextu života, zejména v období stáří, zohledňovaná především jeho kvantita a kvalita se mnohdy na její úkor stává do pozadí. Dle mého však v sobě kvalita obsahuje právě to, co zapříčiňuje hodnotný a spokojený život. V následující kapitole poukážu na možné uchopení tohoto pojmu, na některé faktory, které kvalitu života seniorů ovlivňují a na způsoby jejího hodnocení. Opět bych chtěla poukázat na to, jak spolu v životě člověka různé dimenze souvisí, vzájemně se prolínají a ovlivňují. Konkrétně mám na mysli determinanty uvedené již v předchozích kapitolách společně s rozebíranou kvalitou života.

2.3.1 Pojem kvalita života

Kvalitní a naplněný život v sobě zahrnuje to, o co každý člověk jistým způsobem skrze své jednání usiluje. V posledních zhruba dvaceti letech povědomí a zájem o pojem kvality života vzrostli, převážně v kontextu zdraví a nemoci v životě člověka. Zjistilo se totiž, že zdravotní stav jedince nelze hodnotit pouze na základě stanovené diagnózy anebo vzhledem k délce jeho života, jako tomu do té doby bývalo. Důraz se proto začal klást i na hodnocení psychických, sociálních a behaviorálních determinant v jeho životě.²²⁷ Pojem „*kvalita*“ má svůj veliký význam v rámci různých vědních disciplín. Její uchopení

²²⁵ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 15.

²²⁶ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 48-49.

²²⁷ Srov. KEBZA, Vladimír. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1307-5. in DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 61.

a správné definování se však mnohdy zdá být jako náročný úkol, neboť se nejedná o pojem, který má jen jednu teoretickou základnu.²²⁸ Kvalita života je i vzhledem ke své složitosti velmi individuální pojem. Podobně jako je u každého jedince jinak nastaveno uspokojování bio-psycho-sociálních potřeb, stejně tak i kvalitu svého života každý vnímá subjektivně.²²⁹

E. Křížová poukazuje na shodu v chápání tohoto pojmu v rámci odborné veřejnosti, na základě níž udává, že tento pojem je sestavený ze tří složek. Tyto oblasti zahrnují fyzické prožívání, psychickou pohodu a složku sociální, jež obsahuje postavení jedince a jeho vztahy s druhými lidmi.²³⁰ Na základě definice WHO lze za kvalitu života považovat „...jedincovu percepci jeho pozice v životě v kontextu své kultury a hodnotového systému a ve vztahu k jeho cílům, očekáváním, normám a obavám.“²³¹ WHO také tento pojem popisuje jako velmi obšírný koncept, ovlivněn různorodými faktory, na kterých se podílí fyzický i psychický stav jedince, jeho osobní vyznání i vztahy zahrnující jak sociální vztahy, tak i vztah k zásadním oblastem v rámci jeho životního prostředí.²³²

2.3.2 Faktory ovlivňující kvalitu života

Jak již z výše uvedeného vyplývá, na kvalitu života nemá vliv pouze jeden faktor, avšak při jejím posuzování je nutné brát zřetel i na psychické, sociální a behaviorální determinanty přítomné v životě jedince.²³³ Příbyl uvádí, že mezi tyto faktory ovlivňující podobu kvality života, lze zařadit kulturní podmíněnost i osobnostní předpoklady a nastavení jedince.²³⁴

Současně je patrné, že kvalita života nejen seniorů také souvisí ať už více či méně s uspokojováním nebo naopak neuspokojováním potřeb jedince.²³⁵ Pro zkoumání kvality života je proto důležitý právě kontext lidských potřeb, přičemž u skupiny seniorů toto

²²⁸ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 49.

²²⁹ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 52.

²³⁰ Srov. KŘÍŽOVÁ, Eva. *Kvalita života v kontextu všedního dne a Sociologické podmínky kvality života*. in Payne, J. a kol.: *Kvalita života a zdraví*. Triton 2005. in DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 56.

²³¹ VAĐUROVÁ, Helena a MÜHLPACHR, Pavel. *Kvalita života: teoretická a metodologická východiska*. Brno: Masarykova univerzita, 2005. ISBN 80-210-3754-7. in PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 49.

²³² Srov. Tamtéž.

²³³ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 52.

²³⁴ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 49.

²³⁵ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 31.

platí obzvlášť. S tím souvisí i spousta dalších faktorů, mezi které lze zahrnout kvalitu sociálních kontaktů, úroveň dostupnosti zdravotní péče i jiných služeb, zabezpečení, současně s možností dostupného bydlení a v neposlední řadě dostupnost informací ohledně událostí z prostředí, ve kterém se daný jedinec nachází.²³⁶

H. Haškovcová uvádí, že kvalita života v rámci bytí seniora nevychází pouze z jeho zdravotního stavu, ale označuje ji především jako prožitkovou kategorii.²³⁷ Je však zřejmé, že vzhledem k složitosti a rozsahu tohoto pojmu neexistuje jednotná koncepce ani definice, díky které by bylo možné kvalitu života objektivně zhodnotit a uchopit.²³⁸ I přesto vzniklo několik teorií, na základě kterých byly posuzovány a kategorizovány různé faktory, které se na způsobu této kvality podílejí.

J. Bond a L. Corner se zabývali teorií B. Hughesové ohledně dimenzí kvality života, přičemž tuto teorii rozšířili o faktor zdraví a vytvořili tak osm stěžejních oblastí pro hodnocení kvality života seniorů. Jednotlivé kategorie označili jako: subjektivní spokojenost, enviromentální faktory, sociální faktory, socioekonomické faktory, kulturní faktory, zdravotní faktory, osobnostní faktory a míru autonomie.²³⁹ Zejména v kontextu skupiny seniorů je zdraví tím nejvíce vyzdvihovaným faktorem, který má na toto hledisko významný vliv. I na dimenzi zdraví má však vliv vícero faktorů a proto je důležité zdůraznit, že vždy nejvíce záleží na subjektivním pohledu a míře spokojenosti daného jedince.²⁴⁰

Obecně lze shrnout, že na kvalitu života mají vliv jak subjektivní tak objektivní faktory, přičemž J. Brown udává, že obě tyto dimenze se vzájemně prolínají.²⁴¹ I z tohoto důvodu je nutné, aby byla kvalita života jedince posuzována a hodnocena za pomoci holistického přístupu, který zahrnuje veškeré složky, jež ovlivňují lidské bytí.²⁴² S uvedenými tvrzeními se ztotožňuji, neboť se domnívám, že složitosti tohoto pojmu by měla odpovídat i snaha o jeho uchopení a posouzení.

²³⁶ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 49.

²³⁷ Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 2. podstatně přeprac. a dopl. vydání. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9. in PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 52.

²³⁸ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 56.

²³⁹ Srov. Tamtéž. s. 54.

²⁴⁰ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 76.

²⁴¹ BROWN, Jackie a BOWLING, Ann a FLYNN, Terry. *Models of Quality of Life: A Taxonomy and Systematic Review of the Literature*. Sheffield: University of Sheffield, 2004. in PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 58.

²⁴² Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 56.

2.3.3 Subjektivní hodnocení kvality života

Již bylo zmíněno, že jistá spokojenost v životě jedince se dá hodnotit různými způsoby. V následující části se zaměřím na psychologické hledisko, konkr. na subjektivní hodnocení, neboť ho osobně v této věci považuji za nejvíce logické a přínosné.

Z hlediska psychologického lze kvalitu života jedince spojovat s pojmem „*well-being*“, který je vyjádřením jeho osobní pohody. V rámci ní dochází k hodnocení vycházejícího z pohledu dlouhodobého. Jedinec se díky tomuto hodnocení dobírá k posouzení spokojenosti se svým životem, který uchopuje jako celek.²⁴³ „*Well-being*“ je považován za významnou složku zdraví, přičemž v rámci některých studií je tento pojem osobní pohody pojímán jak ze subjektivního, tak objektivního hlediska. Obě kategorie se významně podílejí na kvalitě života jedince.²⁴⁴ Subjektivní hodnocení spočívá v jedincově vnímání sebe a svého místa ve světě. Současně je brán zřetel na jeho osobní očekávání a uspokojování jeho potřeb.²⁴⁵ V současnosti většina odborníků přikládá větší význam právě subjektivnímu hodnocení, neboť tento způsob zahrnuje faktory jako jsou materiální zabezpečení, sociální podmínky života, sociální postavení i fyzické zdraví. Subjektivnímu stanovisku tak nechybí komplexní náhled na veškeré okolnosti, které se na podobě života podílejí a které je navíc obohaceno o osobnostní prvky konkrétního jedince.²⁴⁶

C. Snyder a S. Lopez popisovanou osobní pohodu jedince kategorizují na dvě základní dimenze, tedy na psychickou pohodu a sociální pohodu. Psychickým „*well-beingem*“ míní sebeakceptaci a autonomii včetně osobního růstu, vědomí účelu života a vztah k jiným lidem. Sociální pojetí osobní pohody podle nich pojímá sociální akceptaci a aktualizaci, sounáležitost s druhými zahrnující spoluúčast v rámci společenského dění a sociální integraci. J. Křivohlavý dodává, že u seniorů se psychická i sociální rovina prolínají a jsou na sobě závislé. Také podotýká, že pokud vznikne propad v rámci jedné dimenze, automaticky se tato nestabilita projeví i v dimenzi druhé.²⁴⁷

²⁴³ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 49.

²⁴⁴ Srov. PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 53.

²⁴⁵ Srov. PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. s. 49.

²⁴⁶ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 69.

²⁴⁷ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-835-X. in PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. s. 53.

Z textu vyplývá, že životní spokojenost jedince má často přímý vliv i na jeho kvalitu života. M. Šamánková v této věci však poukazuje na rozdíl mezi kvalitou života a životní spokojeností, přičemž upozorňuje na skutečnost, že se nejedná o stejné pojmy, ale pouze o sobě blízké a podobné kategorie.²⁴⁸ Lze uvést, že starý člověk kvalitu života ve většině případů definuje na základě míry spokojenosti se svým životem. Křivohlavý doplňuje, že pokud je senior spokojený se svým způsobem žití a svému životu přikládá jistou smysluplnost, dá se jeho život považovat za vysoce kvalitní.²⁴⁹

2.4 Senior v bytovém zařízení domova pro seniory

V následující podkapitole se vedle charakteristiky domova pro seniory a seniora jakožto jeho klienta zaměřím především na poskytované služby a na pozici a pracovní náplň pracovníka v sociálních službách, neboť jeho roli považuji za stěžejní v kontextu uváděných typologických příkladů uváděných v závěrečné kapitole této práce. V rámci sociální pomoci také zdůrazním důležitost vztahu a vzájemné komunikace mezi pracovníkem a klientem.

Domovy pro seniory představují typickou pobytovou sociální službu, přičemž tato služba je poskytovaná osobám se sníženou soběstačností především kvůli jejich vyššímu věku a s tím spojených rozličných důvodů, které měly za následek vznik potřeby pomoci jiné fyzické osoby.²⁵⁰ Domov pro seniory tak klientovi poskytuje zejména náhradu za jeho domov a současně jsou v rámci této pobytové služby nabízené i další různorodé služby, jež jsou převážně sociálního a zdravotnického charakteru.

Ráda bych podotkla, že být seniorem automaticky neznamená být klientem. Potřeba jisté péče a služby se u této cílové skupiny vyskytuje až v důsledku různorodých problémů a omezení způsobených nepříznivými sociálními či zdravotními faktory.²⁵¹ Odchod do podobného zařízení může být výsledkem rozhodnutí jedince, kdy nejčastěji vzhledem k nepříznivým ekonomickým či rodinným záležitostem opouští své domácí prostředí. Opačný případ nastává, kdy je jedinec nucen k využívání této služby, převážně

²⁴⁸ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 31.

²⁴⁹ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Pozitivní psychologie*. in DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 58.

²⁵⁰ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů*. s. 85.

²⁵¹ Srov. MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. 2. vydání. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0. s. 163.

z důvodu již zmíněných závažnějších komplikací v jeho životě.²⁵² Nejtypičtějšími znaky klienta domova pro seniory je věk nad 60 let, snížená soběstačnost a různá zdravotní či sociální omezení. Jak jsem již nastínila, v případě, kdy je soběstačnost starého člověka snížena takovým způsobem, že se nedokáže postarat o svoji vlastní osobu, není schopen žít sám ve svém domácím prostředí a ani není možné, aby dostával pomoc od rodinných příslušníků či jiných blízkých, je žádoucí obrátit se na možnosti institucionální péče.²⁵³

2.4.1 Koncept sociální práce v rámci domova pro seniory

Sociální služba v domově pro seniory zahrnuje podle zákona 108/2006 Sb. o sociálních službách tyto základní činnosti: „*poskytnutí ubytování, poskytnutí stravy, pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, aktivizační činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.*“²⁵⁴ Služba by měla být v ideálním případě individuální, přičemž by její průběh měl vycházet především z osobnosti konkrétního klienta, jeho osobních přání, cílů a především potřeb. Poskytovaná pomoc a podpora by však neměla spočívat pouze v obstarávání individuálních potřeb, ale současně by měla usilovat o možnosti seberealizace klienta s ohledem na jeho základní lidská práva a svobody a vycházet z předpokladu jeho přirozené důstojnosti.²⁵⁵ Tyto požadavky by měly být zaštiťovány legislativním rámcem spolu s etickým normami pro sociální služby, konkrétně například Listinou základních práv a svobod, již zmíněným Zákonem 108/2006 Sb. o sociálních službách, Etickým kodexem a v neposlední řadě Standarty kvality služeb.

2.4.1.1 Role pracovníka v sociálních službách

V následující části se již zaměřím na roli pracovníka v sociálních službách. Domnívám se, že pracovník v sociálních službách je profesí, která je v rámci této služby klientovi tzv. nejbliž, neboť jeho práce spočívá v přímé péči o něj. V rámci nejzákladnějších

²⁵² Srov. Tamtéž. s. 178.

²⁵³ Srov. URBAN, David a kolektiv. *Specifika sociální práce při práci s vybranými cílovými skupinami.* s. 105.

²⁵⁴ Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách, §49 [online]. Ve znění platném k 7.3. 2022. Zákony pro lidi. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>.

²⁵⁵ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb.* s. 46.

činností, zahrnujících poskytování pomoci při zvládnání běžných každodenních úkonů péče o vlastní osobu, se zároveň snaží o podporu jeho soběstačnosti. Dále je jeho cílem vytváření základních a společenských kontaktů a v neposlední řadě má na starost i zjišťování a následné uspokojování potřeb klienta.²⁵⁶

Na základě poznatků s předešlých kapitol lze konstatovat, že sociální kontakt společně s mezilidskými vztahy mají v životě člověka veliký význam. Ani v rámci sociální práce a pomoci tomu není jinak. Sociální práce se starými lidmi spočívá právě ve vzájemném vztahu a důvěře, které se opírají o pocity bezpečí a jistoty. Skrze tento vztah lze uspokojovat potřeby, které vycházejí právě z popisovaných pocitů.²⁵⁷ Není pochyb o tom, že stárnutí a stáří je velmi citlivým obdobím, ve kterém člověk, jež ho prožívá, potřebuje současně pochopení, uznání, přijetí, tolerování a trpělivost. Domnívám se, že v rámci této služby je to právě pracovník v sociálních službách, který v tomto profesionálním vztahu funguje jako partner, jež seniora provází v jeho těžkých chvílích a pomáhá mu se vyrovnat s nežádoucími faktory, které toto období provází. M. Hrozenská potvrzuje, že úspěšná sociální práce je z části výsledkem dobrého vztahu mezi pracovníkem a klientem. Udává, že tohoto vztahu lze docílit například dostatečným zájmem o klienta, seznámením se s jeho celkovou situací, uznáním a přijetím jedinečnosti klienta, včetně jeho osobních práv a potřeb a v neposlední řadě snahou o vedení rozhovoru založeného na empatii a aktivním naslouchání.²⁵⁸

Tento pracovník zároveň klientovi slouží jako zprostředkovatel vztahů i s jeho okolím. Malíková zdůrazňuje, že velké množství klientů pobytových služeb schopnost udržet si vztah se svým sociálním prostředím ztrácí. V souvislosti s tím uvádí, že pracovníci by měli svoji práci zajišťovat tak, aby nevznikla sociální izolace klienta. Nejlepším způsobem se jeví motivace k účasti na společenských aktivitách v zařízení a organizování různých společných akcí.²⁵⁹ Nejedná se však pouze o vztahy v rámci domova, neboť stejně důležité je i udržování vztahů s klientovou rodinou. Matoušek poukazuje na to, že rodinné vztahy včetně různých povinností dětí při nástupu jejich

²⁵⁶ Srov. Tamtéž. s. 88.

²⁵⁷ Srov. MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi*. s. 164.

²⁵⁸ Srov. HROZENSKÁ, Martina. *Sociální práce so staršími ľuďmi*. Osveta (Martin), 2008. ISBN: 978-80-8063-282-3. in URBAN, David a kol. *Specifika sociální práce při práci s vybranými cílovými skupinami*. s. 119.

²⁵⁹ Srov. MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. s. 117.

rodičů do zařízení nekončí. Úkol blízkých příbuzných klienta dle něj spočívá především v trávení volného času s klientem a v propojování generací.²⁶⁰

Jak již bylo uvedeno, součástí fungujícího vztahu by měla být i komunikace a aktivní naslouchání. Šamánková tvrdí, že kladného a srozumitelného vztahu s nemocným a jeho rodinnými příslušníky nelze docílit bez kvalitní komunikace.²⁶¹ Komunikace je při práci s klientem jedním z hlavních nástrojů efektivní pomoci, přičemž pracovník musí mít dovednost ji správně uzpůsobit z hlediska stavu a různých omezení či onemocnění klienta.²⁶² Tuto skutečnost uvádí i Hrozenská a Dvořáčková, které poukazují na dovednosti adekvátní komunikace, kterou by podle nich měl zvládat každý pracovník pracující v tomto oboru.²⁶³

Pracovník se skrze správně vedený rozhovor může o klientovi dozvědět spoustu užitečných informací, které jsou pro následnou práci stěžejní. Matoušek uvádí například informace ohledně klientových rolí a zaměstnání, jež ve svém životě vykonával. Také lze skrze tuto interakci zjistit jeho zájmy nebo vnímání rodinných vztahů.²⁶⁴ Díky vzájemné komunikaci postavené na důvěře lze s klientem stanovit i jeho osobní cíle a na základě jeho potřeb a požadavků lze následně uzpůsobovat formu jejich vzájemné spolupráce. Šamánková zdůrazňuje, že pro efektivní pomoc druhému v rámci pomáhající profese je pro pomáhajícího žádoucí a stěžejní znalost svých vlastních pocitů a potřeb, což mu umožňuje lépe zjišťovat potřeby toho komu pomáhá. Zároveň ho toto ujasnění upevní ve schopnosti tolerance názoru jiného člověka.²⁶⁵

²⁶⁰ Srov. MATOUŠEK, Oldřich, KODYMOVÁ, Pavla a KOLÁČKOVÁ, Jana, ed. *Sociální práce v praxi*. s. 183.

²⁶¹ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 10.

²⁶² Srov. MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi*. s. 164.

²⁶³ Srov. HROZENSKÁ, Martina a Dagmar DVOŘÁČKOVÁ. *Sociální péče o seniory*. Praha: Grada, 2013. ISBN 9788024741390. in URBAN, David a kol. *Specifika sociální práce při práci s vybranými cílovými skupinami*. s. 120.

²⁶⁴ Srov. MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi*. s. 170.

²⁶⁵ Srov. ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci*. s. 10.

3 Hodnocení vybraných typologických příkladů v pobytových zařízeních v době protipandemických opatření

Po uvedení do problematiky se nyní ve třetí části, která je zároveň nejpodstatnější částí práce, pokusím odpovědět na otázku, kterou jsem nastolila již na začátku. V této části budu hodnotit vliv stanovených protipandemických opatření na kvalitu a stav života seniorů ve dvou vybraných pobytových zařízeních. Nejdříve stručně nastíním základní charakteristiky nemoci Covid-19 a přiblížím protipandemická opatření na území ČR. Následně představím situaci protipandemických opatření ve dvou vybraných pobytových zařízeních. Na čtyřech typologických příkladech pak budu demonstrovat z etického pohledu problematické dopady zmíněných nařízení na praxi sociální práce s ohledem na přirozené potřeby seniorů.

3.1 Onemocnění Covid-19 a s ním spojená protipandemická opatření

V následující podkapitole stručně uvedu základní informace ohledně onemocnění Covid-19, jeho příznaky, způsob přenosu a nejzákladnější protipandemická opatření, která byla stanovena vzhledem k rozšíření pandemie na území České republiky.

3.1.1 Charakteristika onemocnění Covid-19

Podle Covid portálu, jež je hlavní webovou stránkou pro získání základních informací ohledně tohoto onemocnění na našem území, je Covid-19 infekčním onemocněním, které je zapříčiněné nově vzniklým koronavirem SARS-CoV-2.²⁶⁶ Světová zdravotnická organizace WHO ve svých dostupných dokumentech uvádí, že ještě před 31. lednem roku 2020 bylo zaznamenáno celkem 85 kompletních sekvencí genomu SARS-CoV-2, přičemž 81 z toho pocházelo přímo z 66 případů onemocnění Covid-19 a dvě sekvence měly původ z prostředí čínského velkoobchodního trhu Chua-nan. Původ posledních dvou sekvencí není znám. Je však zřejmé, že ještě před koncem prosince roku 2019 bylo identifikováno celkem 13 časných případů tohoto onemocnění.²⁶⁷ Koronaviry jako takové

²⁶⁶ Srov. Ministerstvo zdravotnictví České republiky. *Onemocnění Covid-19: Informace o nemoci covid-19: Původce onemocnění covid 19*. [online]. Praha. 2023. aktual. 14. 2. 2023. [cit. 14. 03. 2023]. Covid P ortál. Dostupné na: <https://covid.gov.cz/situace/onemocneni-covid-19/informace-o-nemoci-covid-19>.

²⁶⁷ Srov. WHO Headquarters. *Convened Global Study of Origins of SARS-CoV-2: China Part. Joint WHO-China Study14 January-10 February 2021*. [online]. Ženeva. 30. 3. 2021. [cit. 16. 3. 2023]. World Health Organization: Publications Overview. Released early SARS-CoV-2 genomes in Wuhan. s. 71. Dostupné na: <https://www.who.int/publications/i/item/who-convened-global-study-of-origins-of-sars-cov-2-china-part>.

přítom spadají do rozšířené skupiny obalených RNA virů a byly zaznamenány již v 60. letech minulého století. Tento tip viru má na svědomí zejména onemocnění respiračního a trávicího traktu lidí, ptáků a savců.²⁶⁸ Světová zdravotnická organizace toto onemocnění v roce 2020 prohlásila za světovou pandemii.

WHO také poukazuje na to, že většina infikovaných lidí prodělá mírné až středně těžké respirační onemocnění, přičemž jejich zotavování probíhá bez nutnosti zvláštní léčby.²⁶⁹ Skupina seniorů je však jednou z těch, pro níž je toto onemocnění rizikovější především vzhledem k její přirozené náchylnosti k různým onemocněním a celkově ke zhoršenému zdravotnímu stavu. U starších lidí a také lidí s jistými zdravotními problémy, jako je kardiovaskulární onemocnění, cukrovka, chronické respirační onemocnění nebo rakovina, vzniká větší pravděpodobnost toho, že se u nich vyvine vážný průběh tohoto onemocnění. Takoví jedinci proto ve většině případů vyžadují lékařskou péči.²⁷⁰ V České republice bylo k datu 16. 3. 2023 potvrzeno celkem 4 624 266 případů tohoto onemocnění včetně jeho reinfekcí, přičemž z toho 616 332 případů bylo zaznamenáno v populaci seniorů nad 65 let věku.²⁷¹

3.1.2 Příznaky a přenos

Jak již z řádků výše vyplývá, průběh a příznaky onemocnění Covid-19 jsou u každého jedince velmi individuální a vždy velmi záleží na jeho zdravotním stavu, věku apod. Nakažený u sebe může vpozorovat přítomnost tohoto onemocnění na základě typických příznaků. Nejčastějšími jsou zvýšená teplota až horečka; respirační problémy včetně kašle a ztíženého dýchání a bolesti různých částí těla, zejména krku, hlavy, zad, svalů a kloubů. Mezi další příznaky se řadí částečná nebo úplná ztráta čichu a chuti, zvýšená únava, rýma a nevolnosti doprovázené střevními potížemi. Existují však i případy, kdy na sobě člověk nemusí pozorovat žádné z výše uvedených příznaků. Znamená to, že se jedná o tzv. bezpříznakový průběh tohoto onemocnění. Přítomnost viru u jedince je

²⁶⁸ Srov. Ministerstvo zdravotnictví České republiky. *Onemocnění Covid-19: Informace o nemoci covid-19: Původce onemocnění covid 19*. [online]. Praha. 2023. aktual. 14. 2. 2023. [cit. 14. 03. 2023]. Covid P ortál. Dostupné na: <https://covid.gov.cz/situace/onemocneni-covid-19/informace-o-nemoci-covid-19>.

²⁶⁹ Srov. WHO Headquarters. *Coronavirus disease (COVID-19). Overview*. [online]. Ženeva. 2023 [cit. 16. 3. 2023]. World Health Organization. Dostupné na: https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_3.

²⁷⁰ Srov. Tamtéž.

²⁷¹ Srov. Ministerstvo zdravotnictví České republiky. *COVID-19: Přehled aktuální situace v ČR*. [online]. Praha. 2023. aktual. 16. 3. 2023. [cit. 16. 03. 2023]. Onemocnění aktuálně. Dostupné na: <https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19>.

v tomto případě prokazatelná pouze na základě pozitivního testu. Daný člověk i přesto, že nepocítuje žádné potíže, může vzhledem ke své infekčnosti nakazit ostatní.²⁷²

K přenosu tohoto onemocnění dochází při vdechování infekčních kapének, které obsahují zmíněný virus. Kapénky se od infekčních jedinců nejčastěji uvolňují během kašlání, kýčání, mluvení, zpívání nebo také dýchání. K infekci může dojít i skrze kontakt s kontaminovanými povrchy. Jedinec se v takovém případě nakazí ve chvíli, kdy se následně dotkne svého nosu, úst anebo očí.²⁷³ WHO udává, že průměrná doba, kdy se příznaky ode dne infekce virem projeví je pět až šest dní. Vzhledem k individualitě tohoto onemocnění se však v některých případech mohou dané projevy objevit až po 14 dnech.²⁷⁴

3.1.3 Primární protipandemická opatření na území ČR

Protipandemická opatření se nejen na našem území v době propuknutí tohoto virového onemocnění průběžně měnila či obnovovala, vždy na základě vážnosti aktuální pandemické situace. Za nejdůležitější a nejzákladnější požadavek se v rámci tohoto onemocnění jevila a stále jeví prevence nákazy. Ministerstvo zdravotnictví obecnou prevenci shrnuje pravidlem 3R, do kterého spadá nošení ochranných pomůcek, nejčastěji roušek nebo respirátorů, dále dodržování hygieny, především pravidelné mytí rukou a v nakonec dodržování rozestupů. Základem prevence před jakýmkoliv onemocněním se současně udává zdravá životospráva a příjem pestré stravy.²⁷⁵

Konkrétní protipandemická opatření pak měla především bránit šíření této nákazy a zahrnovala zejména vyhlášení povinnosti nosit na veřejnosti ochranu nosu a úst a doporučení omezení sociálních kontaktů. Co se týče průběhu vládních opatření a nařízení, téměř ihned po výskytu onemocnění Covid-19 na našem území byl vyhlášen nouzový stav. Postupně docházelo k zákazu vstupu do ČR nebo vycestování do jiných zemí, dále k uzavření veškerých škol, k rušení sportovních, kulturních a dalších

²⁷² Srov. Ministerstvo zdravotnictví České republiky. *Onemocnění Covid-19: Informace o nemoci covid-19: Původce onemocnění covid 19*. [online]. Praha. 2023. aktual. 14. 2. 2023. [cit. 14. 03. 2023]. Covid Portál. Dostupné na: <https://covid.gov.cz/situace/onemocneni-covid-19/informace-o-nemoci-covid-19>.

²⁷³ Srov. Tamtéž.

²⁷⁴ Srov. WHO Headquarters. *Coronavirus disease (COVID-19). Symptoms*. [online]. Ženeva. 2023 [cit. 16. 3. 2023]. World Health Organization. Dostupné na: https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_3.

²⁷⁵ Srov. Ministerstvo zdravotnictví České republiky. *Onemocnění Covid-19: Informace o nemoci covid-19: Původce onemocnění covid 19*. [online]. Praha. 2023. aktual. 14. 2. 2023. [cit. 14. 03. 2023]. Covid Portál. Dostupné na: <https://covid.gov.cz/situace/onemocneni-covid-19/informace-o-nemoci-covid-19>.

společenských akcí a také bylo vyhlášeno omezení či úplný zákaz provozu stravovacích služeb. Postupně vlivem zhoršující se situace docházelo v prvním roce k nařízením omezení sociálních kontaktů a omezení volného pohybu osob.

3.2 Pobytová zařízení v České republice v době pandemie

V následující podkapitole nastíním situaci ve dvou vybraných domovech pro seniory a popíšu konkrétní protipandemická opatření, jež se jich týkala. Jak jsem již v úvodu této práce zmínila, v rámci těchto zařízení zachycuji období listopad-prosinec 2020, kdy v obou případech byla shodou okolností situace nejvážnější. Místo názvů daných domovů pro seniory použiji z důvodu zachování anonymity označení XX a XY. Situace jsou popisovány z pohledu pracovníka v sociálních službách, přičemž údaje ze zařízení XX zachycují moji vlastní zkušenost. Informace ohledně zařízení XY mi pro potřeby této práce poskytla jiná nejmenovaná pracovnice.

3.2.1 Stanovená protipandemická opatření v Domově pro seniory XX

Na začátku listopadu roku 2020 jsem nastoupila na praxi do jistého domova pro seniory. Uzavřené oddělení, kam jsem byla ze začátku přidělena, bylo v době mé přítomnosti označené za vysoce infekční, návštěvy byly zakázány a povolovaly se pouze v případě, kdy se zdravotní stav konkrétního klienta velmi zhoršil. V té době byly veškeré návštěvy v sociálních zařízeních na území ČR striktně omezeny či dokonce zakázány, neboť pandemická situace nebyla zrovna příznivá. Tato nařízení byla v souladu s usnesením vlády, kdy na určitý čas došlo k tomuto zákazu, přičemž jednou z výjimek byl právě špatný psychický stav anebo terminální fáze onemocnění klienta.²⁷⁶ Pro návštěvu současně platil požadavek mít na sobě po celou dobu návštěvy veškeré ochranné pomůcky včetně pláště, respirátoru, rukavic apod. Pro personál zde byla povinnost mít po celou dobu pracovní směny nasazenou jednorázovou čepici, ochranné brýle, respirátor, ochranný jednorázový plášť, ideálně dvoje rukavice a návleky na boty.

Oddělení, kam jsem byla posléze přemístěna, se ve způsobu organizace návštěv a stanovení lehce lišilo. Příčinou byla skutečnost, že na tomto oddělení zatím nebyly

²⁷⁶ Srov. Vláda České republiky. Usnesení Vlády ze dne 30. 11. 2020 č. 1264 *Krizové opatření o omezení návštěv ve zdravotnických zařízeních a zařízeních sociálních služeb od 5. prosince*. Podle čl. I odst. 3 písm. d, e. [online]. Praha. 2020. [cit. 16. 03. 2023]. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/navstevy-1264.pdf>.

u žádného z klientů zaznamenány žádné příznaky tohoto onemocnění. Přednost pro návštěvu se udělovala opatrovníkům klientů. Avšak i zde bylo pochopitelně nutné splnit několik podmínek. Pro návštěvníka bylo nezbytné předběžně se zarezervovat na konkrétní termín, kdy dny a časy návštěv byly již předem vymezené. Zároveň se zájemce musel prokázat negativním PCR testem, který bylo zapotřebí uhradit z jeho vlastních finančních prostředků. Nutnost tohoto preventivního vyšetření bylo v tuto dobu stanoveno také na základě vládního opatření, kdy ho bylo u všech klientů i osob přicházejících do kontaktu s nimi nutno provést jedenkrát za pět dní.²⁷⁷ Pobyt u klienta byl navíc omezen pouze na 30 minut za předpokladu dostatečné vzdálenosti a využití ochranných pomůcek u návštěvníka i u klienta. Klient měl za takových podmínek možnost přijmout pouze dvě návštěvy za měsíc. Mnoho blízkých a příbuzných klientů skrze telefonáty s pracovníky zařízení zvažovalo, zda má za těchto poměrně přísně nastavených opatření význam návštěvy uskutečňovat. Jednou z alternativ se klientům a jejich rodinám nabízela možnost spojení přes videohovory. Spoustu uživatelů tuto možnost využívalo, ale i přesto bylo zřejmé, že pouhý telefonát nedokáže klientům plně nahradit přímé setkání se svými blízkými.

3.2.2 Stanovená protipandemická opatření v Domově pro seniory XY

Ve své výpovědi pracovnice v sociálních službách pracující v Domově pro seniory XY hovořila o průběhu dění v časovém úseku jednoho roku, přičemž v době rozhovoru podotýkala, že v domově se s onemocněním Covid-19 potýkali hned několikrát. První případ tohoto onemocnění v domově byl zaznamenán taktéž na podzim roku 2020. Vývoj této první vlny byl dle pracovnice s odkazem na důsledky nejhorší. V uvedeném období se v zařízení personál i klienti potýkali s velkými nepříjemnostmi v podobě vysoké míry úmrtnosti a nedostatku personálu kvůli samotnému onemocnění pracovníků nebo nařízené karanténě.

Mezi konkrétní a základní opatření, která měla zabránit šíření tohoto onemocnění, byla především povinnost nošení ochranných pomůcek a stejně jako u prvního domova pro seniory podle vládního nařízení i omezení nebo zákaz návštěv. Co se týče ochranných

²⁷⁷ Srov. Vláda České republiky. Usnesení Vlády ze dne 2. 11. 2020 č. 1141 *Mimořádná opatření Ministerstva zdravotnictví pro poskytovatele dlouhodobé lůžkové péče a poskytovatele sociálních služeb o provádění antigenních testů u zaměstnanců i klientů* [online]. Praha. 2020. [cit. 16. 03. 2023]. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-souvisejici-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru-rok-2020-186999/#listopad>.

pomůcek, ze strany personálu se konkrétně jednalo o jednorázovou čepici, jednorázový ochranný oblek, plášť, respirátor, obličejový štít, rukavice a návleky na boty. Za tuto dobu byl podle slov pracovnice zákaz návštěv v domově nařízen hned několikrát, přičemž vždy na dobu neurčitou. Poukazovala na skutečnost, že omezení kontaktu nezahrnovalo pouze kontakt s rodinou či přáteli mimo zařízení, ale i kontakt s ostatními klienty v domově. V době, kdy byly návštěvy pouze omezeny, byl jejich čas pevně stanoven. Pro návštěvníky bylo zároveň nutné se na konkrétní termín vždy předem zarezervovat a při vstupu do zařízení dle vládních ustanovení prokázat svoji bezinfekčnost. Co se týče klientů, v době vzniku prvního pozitivně testovaného případu jim současně vznikl zákaz opustit oddělení na kterém se nacházel jejich pokoj. Vlivem postupného šíření onemocnění byl zákaz zpřísněn a klienti nesměli opouštět ani svůj pokoj. Pozitivně testovaným jedincům a následně i těm, kteří s nimi byli v kontaktu, byla podle pracovnice ihned nařízena karanténa. Ke kontaktu klienta s jiným klientem a k přenášení onemocnění nejčastěji docházelo v rámci spolubydlení na sdíleném pokoji, při sezení u stolu na společné jídelně anebo při společných aktivizačních činnostech.

Další vlny tohoto onemocnění pracovnice popsala jako mírnější, kdy byl zaznamenán vždy pouze jeden případ onemocnění v celém zařízení. Ve všech případech pomohla okamžitá karanténa pozitivně testovaného pacienta, což zabránilo dalšímu přenosu a šíření. Také uvedla, že naštěstí se v rámci nich u většiny jednalo pouze o mírný průběh v podobě nachlazení, zvýšené teploty a kašle.

3.3 Vybrané typologické příklady z domovů pro seniory

V následující podkapitole představím celkem čtyři typologické příklady ze dvou výše zmíněných zařízení. Ilustrativní příklady v sobě zahrnují situace, ve kterých bylo zřejmé jisté strádání a neuspokojení potřeby klientů, jež v každém případě vycházelo z důsledku nastavených opatření sloužících především k ochraně fyzického zdraví klienta a ke snížení možného rizika nákazy. Tyto příklady nepostihují veškerou praxi daných zařízení. Praxe obou zařízení zahrnovala i klienty, které skutečnost určitých omezení nijak významně neovlivňovala. V rámci své práce jsem se však zaměřila na takové případy, které vykreslují negativní dopad na život seniorů v těchto zařízeních. Jedná se o takové příklady, které zavadaly etické otázky.

3.3.1 Typologické příklady z Domova pro seniory XX

Následující typologické příklady jsou popisovány na základě mé vlastní praxe z mého osobního pohledu. Zahrnují případ klienta a klientky tohoto pobytového zařízení.

3.3.1.1 Typologický příklad 1

První typologický příklad se týká manželského páru, přičemž muž byl klientem pobytového zařízení. Klientova manželka pro něj představovala největší podporu a byla zvyklá ho v tomto zařízení pravidelně navštěvovat.

Klient byl imobilním pacientem a jeho fyzický i psychický stav se v době pandemie poměrně zhoršil. Často trpěl velkými bolestmi, upadal do apatie a ztrácel motivaci se jakkoliv dál snažit o spolupráci s pracovníky. Manželka splnila výše uvedené základní požadavky pro uskutečnění návštěvy, přičemž ještě před vstupem na pokoj klienta byla pracovnící v přímé péči upozorněna na dodržení opatření týkajících se vymezeného časového limitu návštěvy, dodržení bezpečné vzdálenosti a nutnosti ponechání si ochranných pomůcek po celou dobu návštěvy. Ihned po tomto oznámení začala manželka klienta pracovníci prosit o umožnění bližšího a delšího kontaktu se svým manželem, načež se i rozplakala. Podobná reakce a prosba byla zaznamenána i u klienta, který pracovnícím poté sdělil, že kontakt s jeho manželkou mu velmi chybí a momentálně je to jediná věc, kterou by skutečně potřeboval, přičemž byl přesvědčen o tom, že by mu pravidelný a delší kontakt s ní mohl pomoci se cítit lépe.

3.3.1.2 Typologický příklad 2

Ve druhém typologickém příkladu bych ráda poukázala na klientku s poměrně stabilním zdravotním stavem, která byla ještě před začátkem šíření onemocnění Covid-19 mobilní. Popisovaná klientka byla vždy velmi společenská, ráda komunikovala s personálem i s ostatními klienty pobytové služby a také se ráda účastnila téměř veškerých společenských akcí pořádaných v tomto zařízení. Často tuto klientku navštěvovala i její rodina, která si ji příležitostně brala k sobě domů.

Kvůli bezpečnosti však v době nepříznivé pandemické situace klientka musela většinu času trávit ve svém pokoji. Její zdravotní stav se během krátké doby poměrně zhoršil, včetně její mobility. U klientky byl již dlouhodobě patrný zhoršený sluch, přičemž za normálních podmínek byla zvyklá odezírat ze rtů. Nastavená protipandemická

opatření pro ni tedy znamenala překážky především ve věci nemožnosti setkávání se s druhými a také bariery v komunikaci kvůli ochranným pomůckám, konkrétně respirátoru. Při vstupu personálu na pokoj měla tato klientka vyšší potřebu ošetřující osobu chytit za ruku, přičemž tuto potřebu fyzického kontaktu vykazovala i v případě videohovoru se svojí rodinou.

3.3.2 Typologické příklady z Domova pro seniory XY

Níže uvedené typologické příklady jsou popsány z pohledu již zmíněné pracovnice, která je poskytl výhradně pro účely této práce. Obsahují případ dvou klientek domova pro seniory, v němž tato pracovnice pracuje.

3.3.2.1 Typologický příklad 3

Pracovnice pro první kazuistiku vybrala klientku, která byla před rozšířením pandemie ve všech směrech částečně samostatná a nevyžadovala přílišnou pomoc. Měla velmi dobré vztahy se svojí rodinou, s jejímiž členy se pravidelně vzájemně navštěvovali. Tato společná setkání jí vždy dělala největší radost a naplňovala ji.

V době, kdy byla pandemická situace v jejich domově poměrně nepříznivá se konaly křtiny klientky pravoučka, na které se mimochodem již několik týdnů velmi těšila. Bohužel byl v této době nařízen zákaz návštěv a současně i zákaz pobytu mimo domov. V důsledku těchto opatření bylo tedy nemožné se křtin z její strany účastnit. Tato skutečnost klientku velmi ranila, objevovalo se u ní nepochopení, pocit nespravedlnosti, zlosti a dokonce i částečné nedůvěry v personál. Klientka opakovaně dostávala možnost být se svojí rodinou alespoň v telefonickém kontaktu, které často využívala, ale i přesto v době omezení sociálního kontaktu bývala často podrážděná, apatická a posmutnělá. Nejenže celá situace měla dlouhodobý vliv na její psychickou pohodu, ale zároveň pro personál v přímé péči bylo do jisté míry na určitou dobu znemožněno či velmi ztíženo dojít k vzájemné spolupráci s ní. S postupným rozvolňováním opatření se i stav klientky včetně jejího vztahu k personálu postupně zlepšoval.

3.3.2.2 Typologický příklad 4

V rámci posledního příkladu pracovnice popsala klientku, která do zařízení nastoupila krátce po smrti svého manžela. Jinou blízkou rodinu tato klientka neměla. Její fyzická

kondice v té době byla poměrně na dobré úrovni, ale po stránce psychické na tom pochopitelně z důvodu nepříznivých změn v jejím životě byla hůř. Současně u ní byl již při nástupu do služby patrný strach z nových situací a lidí, ze změn apod. Tato klientka si však postupně zvykla chodit na jídlo do společné jídelny, která byla určená i pro klienty z jiných oddělení zařízení. Také si časem oblíbila účast na společenských aktivitách a cvičeních, na které docházela pravidelně. Bylo zřejmé, že kontakt s ostatními klienty jí velmi prospívá.

V momentě nastavení protipandemických opatření obsahujících omezení sociálních kontaktů si na společenský kontakt opět odvykla, její psychický stav se postupně zhoršoval, vytrácela se u ní vnitřní motivace a postupně už ani neměla zájem potkávat se s ostatními. Po rozvolnění i přes snahu pracovníků odmítala chodit do společné jídelny i na společenské aktivity. V posledních dnech trávila většinu času sama ve svém pokoji. Pracovnice tento příběh uzavřela informací, že klientka byla později hospitalizovaná v nemocnici, ale není si jistá, co přesně je hlavní příčinou nutnosti této hospitalizace a zda má její zdravotní stav souvislost s těmito nežádoucími změnami.

3.4 Etický pohled na problematiku omezení sociálních kontaktů ve vybraných sociálních zařízeních

V této závěrečné kapitole se budu věnovat především etickému pohledu na problematiku, jenž se týká nastavení protipandemických opatření v rámci pobytových zařízení určených pro cílovou skupinu seniorů. Nejprve nastíním způsoby, jakými lze na daný okruh problémů pohlížet, dále dojdou k určitému vyhodnocení uvedených typologických příkladů, přičemž poukážu na základní shodu anebo podobnosti z nichž vyplývají. Následně navážu jistými otázkami, které se na základě této problematiky mohou v praxi sociální práce ze strany pracovníka v sociálních službách objevovat.

Vliv zavedených protipandemických opatření se bezpochyby v době jejich platnosti promítl v rámci celé společnosti a tedy logicky i v rámci probíraných sociálních služeb. V těchto opatřeních lze spatřovat především jejich etický aspekt a motiv. Podstata nastoleného etického hlediska by měla spočívat zejména v účelu a smyslu těchto opatření či omezení, který spočívá v obecném zájmu ochrany zdraví a lidského života. Není tedy pochyb, že protipandemická opatření měla v době, kdy na našem území propuklo rychlé šíření viru Covid-19, své rozumné opodstatnění. Domnívám se, že vzhledem

k nevyzpytatelnosti tohoto onemocnění, jeho nakažlivosti, s ní spojené stoupající mortalitě především u již zmíněných nejohroženějších skupin a také k nedostatku informací, nebyla jiná možnost, než jejich dodržování, neboť v tu dobu neexistovalo jiné řešení, které by fungovalo lépe. V souvislosti s tímto obecným etickým nastavením se však objevuje otázka, do jaké míry byla stanovená opatření skutečně potřebná a také do jaké míry se dala považovat za obhajitelná.

Vzhledem k takto nastolené otázce se dostávám k dalšímu pohledu na věc, konkrétně pohledu zaměřenému na praxi sociální práce. Toto hledisko se zabývá reálným dopadem stanovených opatření primárně na klienty pobytových služeb. Jistá opatření se totiž dotkla především oblasti uspokojování jejich základních potřeb. Výchozí a společné téma, které lze spatřovat na všech typologických příkladech je nespokojená potřeba interakce, sociálních kontaktů a blízkých sociálních vztahů. Jak jsem již ve druhé kapitole popisovala, hlavním problémem je v této záležitosti skutečnost, že na základě nespokojení potřeb se zákonitě dříve či později dostaví jistá nespokojenost, frustrace a deprivace.

Stanovená omezení se ve výsledku v rámci sociální práce však nedotkla pouze klientů těchto služeb, ale měla vliv na její samotnou podstatu. Tato pomáhající profese je totiž založená na principu pomoci potřebným, jež se uskutečňuje zejména skrze interakci pracovníka s klientem. Díky zmíněným náležitostem skrze sociální pomoc a interakci těchto dvou osob dochází k sociálnímu kontaktu a vytváří se určitý vzájemný vztah, na jehož důležitost jsem poukazovala již ve druhé kapitole v části, kde jsem se věnovala roli pracovníka v sociálních službách. Podle etického kodexu sociálních pracovníků by měl navíc pracovník vnímat každého člověka jako celostní bytost a podle tohoto hlediska s ním i jednat. Svého klienta by měl i z tohoto důvodu pojímat v rámci rodiny, komunity a společenského a přirozeného prostředí, neboť tyto složky ho určitým způsobem utváří a je jejich přirozenou součástí. Zároveň by měl v souvislosti s tím usilovat o rozpoznání všech aspektů v životě tohoto člověka.²⁷⁸

Ve druhé kapitole jsem taktéž poukazovala na podstatu sociální práce a pomoci, která by měla být postavena na snaze nabízet možnosti seberealizace klienta, přičemž pracovník by měl vždy v první řadě jednat s vědomím klientových základních lidských

²⁷⁸ Srov. Společnost sociálních pracovníků ČR, z. s. *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR*. [online]. 2006. [cit. 18. 3. 2023]. Dostupné na: <https://www.socialnipracovnici.cz/file-share>.

práv a svobod a také by měl vycházet z předpokladu jeho přirozené důstojnosti. Tento požadavek s již zmíněným žádoucím celostním pojmáním klienta velmi úzce souvisí. Podle Korsgaardův základní aspekt lidské identity spočívá právě ve vnímání člověka sama sebe jakožto člověka, který se na základě svého lidství dožaduje jistého respektu a důstojnosti. Tento nárok v sobě skrývá právě požadavek toho, aby k němu ostatní přistupovali jako ke člověku, lidské osobě, neboť morální hodnota lidství náleží základním elementům identity člověka.²⁷⁹ Lidská důstojnost je absolutní hodnotou, jež člověku přirozeně náleží, je součástí jeho lidské identity a na základě ní je pojmán jako jedinečná a nenahraditelná bytost.²⁸⁰ Na důležitost ochrany lidské důstojnosti a lidských práv klientů mimo jiné poukazuje i již zmíněný etický kodex sociálních pracovníků.²⁸¹

3.4.1 Negativní dopady konkrétních opatření na stav klientů v rámci obou zařízení

V následující části bych ráda zachytila obecné nepříznivé dopady nastolených protipandemických opatření na klienty, které jsou popisovány na základě zkušenosti mé a také zkušenosti dotazované pracovnice. Následně stručně vyhodnotím jednotlivé typologické příklady.

Společně s dotazovanou pracovnicí jsme se shodly na tom, že na většině klientů byla od výskytu prvního Covid-19 pozitivního případu více či méně patrná nejistota, strach, skleslost, apatie, špatná nálada, plačtivost a smutek. Současně na základě svého mínění i výpovědi pracovnice usuzuji, že stanovená opatření proti šíření viru klienti z počátku snášeli poměrně statečně, přičemž chápali, že je z hlediska jejich bezpečnosti i bezpečnosti personálu nutné dodržovat především zákaz anebo alespoň výrazné omezení kontaktu s druhými. Při postupném uvědomování si celé situace a vzhledem k dlouhotrvajícím nařízením však většina klientů v rámci obou domovů začala určitým způsobem dávat najevo svoji frustraci. Podobné emoce byly podle pracovnice v mnoha případech zapříčiněny omezením kontaktu, zejména pak kontaktu s rodinou. Zároveň uvedla, že většina rodin se i přesto snažila udržet kontakt alespoň za pomoci zaslání určitých dáreků a dopisů pro klienty a také prostřednictvím telefonátů a videohovorů. Využívání této alternativy jsem zaznamenala i na své praxi v zařízení.

²⁷⁹ Srov. Korsgaard C. M., *The Sources of Normativity*, Cambridge University Press, Cambridge. 1996. in JIRSA, Jakub, Matej CÍBIK, Marcus DÜWELL, et al. *Přístupy k etice III*. Praha: Filosofia, 2016. ISBN 978-80-7007-482-4. s. 174.

²⁸⁰ Srov. JIRSA, Jakub, Matej CÍBIK, Marcus DÜWELL, et al. *Přístupy k etice III*. s. 242.

²⁸¹ Srov. Společnost sociálních pracovníků ČR, z. s. *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR*.

Za podstatnou považovala pracovnice i skutečnost, že někteří klienti vzhledem ke své diagnóze zapomněli na stanovená opatření a byli přesvědčeni o tom, že na ně rodina, která je jinak pravidelně navštěvovala, zapomněla nebo na ně neměla čas. Z tohoto přesvědčení u nich často vznikaly výčitky, nepochopení, smutek, pocit osamocení a zbytečnosti. V zařízení na základě nastíněné frustrace vyvstávala vyšší potřeba klientů častější komunikace s personálem, která byla založená na sdílení jejich obav a na následném vyjasnění si celé situace. S podobnou potřebou jsem se setkávala i během své praxe.

3.4.1.1 Hodnocení typologických příkladů

Co se týče konkrétních typologických příkladů, ráda bych se ke každému z nich krátce vyjádřila a zhodnotila. Současně chci zdůraznit, že skutečností, které negativně ovlivnily stav klientů bylo vzhledem k náhlé nejistotě spojené s novým šířícím se virem hned několik, avšak domnívám se, že právě negativní důsledky vyvstávající z nedostatku sociálního kontaktu v této věci sehrály jednu z velmi významných rolí.

První typologický příklad popisuje manželský pár, přičemž muž byl klientem pobytové služby. Z celé situace jasně vyplývalo, že ani jednomu z tohoto páru dlouhodobé odloučení a znemožnění sociálního kontaktu příliš neprospívalo. Pro oba byl naopak jejich vztah primární hodnotou a vzájemná potřeba trávení společného času byla v této obtížné a nezlepšující se situaci více než patrná. Zmíněná potřeba však v danou dobu pochopitelně nemohla být vzhledem přísně nastaveným pravidlům a nevyzpytatelnosti tohoto onemocnění uspokojena.

V rámci druhého typologického příkladu lze pozorovat zásadní negativní změnu, kterou měly taktéž na svědomí okolnosti spojené s nastavením opatření týkající se omezení sociálních kontaktů. Tentokrát se jednalo o dříve velmi společenskou klientku s poměrně stabilním zdravotním stavem. Vlivem nelehké koronavirové situace a zavedení zmíněných opatření došlo k doslovnému uzavření klientky, neboť izolace na pokoji pro ni znamenala i postupné uzavření se do sebe. Zhoršení jejího fyzického i psychického stavu bylo zřejmé stejně jako u prvního typologického příkladu. Přítomnost ochranných pomůcek navíc představovala bariéru v komunikaci a přímém fyzickém kontaktu.

Třetí typologický příklad se vyznačuje především důsledky, které vznikly po neuspokojení potřeby blízkého vztahu klientky s rodinou a také neuspokojení její jisté

duchovní potřeby. Zmíněné hodnoty a s nimi spojené potřeby pro klientku očividně mnohé znamenaly. Kvůli nastaveným zákazům bylo zřejmě především zhoršení jejího psychického stavu. Současně toto byť neúmyslné nevyhovění mělo poměrně negativní vliv na vztah pracovníků a klientky a velmi tak ztížilo průběh pomoci, neboť došlo k narušení důvěry ze strany klientky.

Na čtvrtém typologickém příkladě je dle mého náležitě vykresleno, jakým způsobem starého člověka ovlivňují již zmíněné sociologické aspekty v jeho životě. Popisovaná klientka do zařízení nastoupila po smrti svého manžela, přičemž u ní byly pozorovány různorodé psychické problémy vyvstávající z těchto nelehkých životních změn. Domnívám se, že v této situaci ji velmi pomohla správně nastavená spolupráce s pracovníky a forma pomoci této pobytové služby. Konkrétně se jednalo o účast na různých společenských akcích, kde měla možnost sdílení a setkávání se se svými vrstevníky. V době, kdy byly sociální kontakty striktně omezeny, se její zdravotní stav, především z hlediska psychického rozpoložení, zhoršil. Rázem se nacházela v podobně nepříznivé situaci, ve které byla i v době kdy do domova nastoupila. Zdravotní stav se neustálil ani po rozvolnění, naopak klientka musela být vzhledem k jejímu stavu hospitalizovaná. Domnívám se, že i v tomto případě mělo na stav klientky vliv vícero okolností, avšak je zřejmé, že jistá omezení byla jedním z prvotních spouštěčů.

3.4.2 Vyvstávající otázky pracovníka v sociálních službách

V následující podkapitole se pokusím zachytit některé konkrétní otázky, které mohou pracovníka v přímé péči v rámci popisovaných situací napadat. Je totiž zřejmé, že ve vzniknutém rozporu mezi opatřeními a přímou péčí o klienty přirozeně vznikají jisté etické otázky. Pracovník v přímé péči je totiž na daném místě v konkrétním okamžiku tím, kdo za zprostředkování a kontrolu kontaktu nese hlavní zodpovědnost. V případě probíraného tématu se jedná o otázky, které se víceméně týkají potřeby sociálního kontaktu. Jak jsem již rozebrala, tento problém je z povahy věci zároveň problémem i ve vztahu k sociální práci, neboť jistá omezení byly právě v rozporu s jejím nastavením.

Výchozí otázka může pojednávat o tom, zda je v konkrétních případech žádoucí stanovená opatření dodržovat do důsledku anebo zda by v některých případech bylo možné udělat určitou výjimku, která by samozřejmě měla své patřičné odůvodnění. Tedy přesněji: *„Mohu nedodržením jistých opatření podstoupit riziko ohrožení fyzického*

zdraví, které by ale mohlo pomoci ve věci naplnění podstaty sociální práce a pomoci?“
Toto naplnění je zde myšleno ve smyslu uspokojení potřeb klienta, vnímání jeho hodnot a v celkové podpoře jeho psychického zdraví a pohody.

Konkrétní podotázky pracovníka v přímé péči pak ve spojitosti s uvedenými typologickými příklady mohou znít následovně:

„Mohu si dovolit nekontrolovat návštěvy na pokoji klienta a opakovaně neupozorňovat na dodržování přísných stanovených opatření, popř. jim přímo povolit přímý fyzický kontakt s klientem a to i na delší dobu než je stanoveno?“

„Mohu si dovolit při kontaktu s klientem i přes jasně stanovená pravidla sundat na krátkou chvíli ochranné pomůcky (rukavice, respirátor), abych odstranila hlavní bariéru v komunikaci a zprostředkovala tak klientovi přímý dotek, odhalila mu úsměv, mimiku...?“

Chtěla bych podotknout, že na tyto a další podobné otázky nemám v úmyslu dávat definitivní odpovědi, přičemž se domnívám, že ani v praxi nelze ke stoprocentně správnému řešení dojít. Uvedené otázky jsou pouhou ukázkou toho, jakým způsobem jsem v podobné situaci v roli pracovníka v sociálních službách přemýšlela a uvažovala já. Nepochybuji o tom, že vždy záleží výhradně na osobnosti a hodnotovém nastavení daného pracovníka a proto se i domnívám, že pro někoho by takto položená otázka ani nemusela být otázkou a jistou neznámou by mohl spatřovat zase v něčem úplně jiném.

Závěr

Stěžejním tématem této diplomové práce byl sociální kontakt, přičemž jsem se zaměřila především na vliv jeho přímého omezování v důsledku šířícího se onemocnění Covid-19. Cíl kvalifikační práce spočíval v *hodnocení kvality života seniorů ve dvou vybraných domovech pro seniory v rámci protipandemických omezení sociálních kontaktů spolu s posouzením vlivu těchto opatření na celkový stav seniorů*. Pro dosažení stanoveného cíle jsem využila metod komparace a analýzy, kdy jsem vycházela z adekvátní odborné literatury. Díky získaným informacím, doplněným o celkem čtyři typologické příklady ze dvou vybraných pobytových zařízení, jsem došla k samotnému závěrečnému hodnocení.

V první kapitole jsem za pomoci poznatků ze zvolených vědních disciplín ukázala, že člověk je ze své podstaty sociální bytostí. Na základě uvedených informací bylo potvrzeno, že sociální kontakty a vztahy mají v životě jedince své zásadní místo. Domnívám se, že tato skutečnost plně koresponduje s jeho přirozeností a potažmo i přirozenou důstojností. Díky uvedeným sdělením se dále domnívám, že utváření a udržování sociálních kontaktů, zejména v podobě blízkých sociálních vztahů, je pro člověka významné především z hlediska celostního pojetí a uchopení sebe sama. Skrze tyto blízké vztahy se totiž formuje a vyrůstá jeho celá osobnost a proto je daný jedinec jejich nedílnou součástí stejně tak, jako jsou i ony bezprostřední součástí jeho samého. Také konstatuji, že člověk se přímo spolupodílí na utváření člověka druhého a naopak. Současně míním, že člověku je umožněno vidět sám sebe pouze přes již popisovanou „zrcadlicí plochu“ toho druhého. Skrze toto zrcadlo totiž dokáže vidět, pocítit a lépe uchopit soubor celé své osobnosti, včetně svých postojů, názorů, hodnot a dokonce i potřeb.

Následující část jsem již věnovala skupině seniorů. Na základě zahrnutých aspektů stárnutí jsem poukázala na jisté specifické změny, které umocňují konkrétní potřeby či zavdávají nové a jež současně zapříčiňují i zvrát v uspořádání hodnotového žebříčku jedince. Postupně jsem se více zaměřila právě na tyto potřeby a hodnoty v období stáří. Zdůraznila jsem zejména potřeby sociální, jež ve většině případů zahrnují zvýšenou potřebu sociálního kontaktu. Tento požadavek v sobě nese potřebu blízkých a stabilních mezilidských vztahů a také potřebu sounáležitosti, lásky, přijetí, pochopení i pomoci druhé osoby. Nejvýznamnější hodnotu pak dostala rodina, zdraví a soběstačnost, přičemž všechny zmíněné složky jsem shledala jako spolu velmi úzce související a vzájemně se

prolínající. V souvislosti s tím jsem uvedla negativní důsledky neuspokojení a nerespektování zmíněných hodnot a potřeb, jež se projevují převážně na úrovni psychického rozpoložení jedince. Postupně jsem došla ke stanovisku, že následná saturace či frustrace má přímou souvislost s hodnocením kvality jejich života. Také jsem v této kapitole nabídla vzhled do sociální práce se seniorem v zařízení domova pro seniory, kdy jsem zdůraznila především důležitost vztahu mezi pracovníkem a klientem jakožto hlavního nástroje pomoci. Vedle toho jsem se také zaměřila na samotnou podstatu sociální práce, jež spočívá v individuálním přístupu ke klientovi, přičemž tento přístup současně vychází z jeho jedinečné osobnosti, pojímající jeho vlastní přání, hodnotové nastavení a především potřeby. To vše by mělo vycházet ze základních lidských práv a svobod a jít ruku v ruce společně s přirozenou lidskou důstojností.

V poslední kapitole jsem se zaměřila na danou problematiku již konkrétněji. Vyzdvihla jsem, že stanovená protipandemická opatření měla v projednávané době nepochybně svůj eticky opodstatněný důvod, neboť jejich hlavní účel spočíval především v ochraně zdraví a života jedince. Avšak současně poměrně výrazně ovlivnila kvalitu života vybraných seniorů. Tímto stanoviskem se dostávám k samotnému vyhodnocení cíle práce. Výchozí a společný jmenovatel zmíněných typologických příkladů totiž tvořila neuspokojená potřeba interakce, sociálních kontaktů a především blízkých sociálních vztahů. V důsledku tohoto nenaplnění se u klientů projevíly různorodé psychické problémy, které ve spojení s dalšími opatřeními zapříčinily výrazné zhoršení klientova psychického i fyzického stavu. Daná opatření v těchto případech zároveň představovala bariéru v komunikaci a narušovala vztah mezi pracovníkem a klientem. Na základě těchto zjištění jsem nakonec došla k závěru, že popisovaná nepříznivá situace spolu se stanovenými opatřeními neměli negativní dopad pouze na klienty pobytové služby, ale současně se velmi významně dotkli i jejich pracovníků a potažmo i samotné podstaty sociální práce. Pracovník v přímé péči o klienta se totiž najednou nacházel uprostřed dilematické situace, kdy si nebyl jistý, jaké jednání by v danou chvíli bylo nejvíce žádoucí. Jeho jistá rozpolcenost je pochopitelná, neboť byl náhle zahrán do slepé uličky, přičemž to, co bylo jeho náplní práce s klientem, bylo souběžně striktně zakázáno. V důsledku toho mohou vznikat uváděné dilematické či problematické otázky, týkající se především jeho povinností či míry odpovědnosti. Jsem si vědoma toho, že eticky sporné situace lze jistě vyhodnocovat na základě jistých etických směrů, avšak domnívám se, že

nakonec vždy v rámci praxe sociální práce záleží především na hodnotovém zakotvení sociálního zařízení, které zdůrazňuje a vyznává určité hodnoty přičemž od svých pracovníků požaduje, aby je také dodržovali a ctili. V souvislosti s tím se podoba práce velmi odvíjí i od hodnotového a postojového nastavení pracovníka a také na tom, jak on sám a do jaké hloubky vnímá druhého člověka.

Seznam použité literatury

Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad. 12. opravené vydání. Praha: Česká biblická společnost, 2016. ISBN 978-80-7545-009-8.

BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3462-3.

BOUBLÍK, Vladimír. *Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-490-3.

CORETH, Emerich. *Co je člověk?: základy filozofické antropologie*. 2. Praha: Zvon: české katolické nakladatelství, 1996. ISBN 80-7113-170-9.

ČEVELA, Rostislav a Libuše ČELEDOVÁ. *Sociální gerontologie: východiska ke zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-45442.

DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4138-3.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Orbis, 1966. Malá moderní encyklopedie (Orbis).

FURGER, Franz. *Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1061-0.

GUARDINI, Romano. *Svět a osoba*. Svitavy: Trinitas, 2005. Studium (Křesťanská akademie v Římě). ISBN 80-86885-02-X.

HALÍK, Tomáš. *Co je bez chvění, není pevné: labyrintem světa s vírou a pochybností*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-628-1.

HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2018. ISBN 978-80-247-4675-3.

JIRSA, Jakub, Matej CÍBIK, Marcus DÜWELL, et al. *Přístupy k etice III*. Praha: Filosofia, 2016. ISBN 978-80-7007-482-4.

KOPECKÁ, Ilona. *Psychologie: učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3877-2.

LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 2. aktualiz. vydání. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*. 2., aktualiz. a dopl. vydání. Praha: Grada Publishing, 2020. ISBN 978-80-271-2030-7.

MASLOW, Abraham Harold. *Motivace a osobnost*. Praha: Portál, 2021. ISBN 978-80-262-1728-2.

MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. 2. vydání. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0.

MÜHLPACHR, Pavel. *Kvalita života seniorů*. Brno: MSD, 2017. ISBN 978-80-7392-260-3.

NOVOTNÁ, Eliška. *Sociologie sociálních skupin*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2957-2.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Teologie služby: kniha (nejen) pro ty, kdo se věnují křesťanské charitě a diakonii*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. ISBN 80-7192-748-1.

PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. Praha: Maxdorf, 2015. ISBN 978-80-7345-437-1.

PTÁČKOVÁ, Hana a Radek PTÁČEK. *Psychosociální adaptace ve stáří a nemoci*. Praha: Grada, 2021. ISBN 978-80-271-0876-3.

ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 4. doplněné vydání. Praha: Portál, 2021. ISBN 978-80-262-1783-1.

SCHELER, Max. *Místo člověka v kosmu*. Praha: Academia, 1968. Filosofická knihovna (Academia).

- SCHELER, Max. *Můj filosofický pohled na svět*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-390-6.
- SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-886-4.
- SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie: člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-627-6.
- SOUKUP, Martin. *Základy kulturní antropologie*. 2. rozšířené vydání. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. ISBN 978-80-7465-440-4.
- SOUSEDÍK, Stanislav. *Svoboda a lidská práva: jejich přirozenoprávní základ: esej*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-036-7.
- STRMEŇ, Ladislav a Ján Ch. RAISKUP. *Výkladový slovník odborných výrazov používaných v psychológii a v jej príbuzných a hraničných vedných odboroch*. Bratislava: Iris, 1998. ISBN 80-887-7869-7.
- ŠAMÁNKOVÁ, Marie. *Lidské potřeby ve zdraví a nemoci: aplikované v ošetrovatelském procesy*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3223-7.
- THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.
- URBAN, David a kol. *Specifika sociální práce při práci s vybranými cílovými skupinami*. Praha: NLN, 2018. ISBN 978-80-7422-637-3.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.
- VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-291-2.
- VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, ed. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-247-5775-9.
- ZICH, František. *Úvod do sociologie*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2003. ISBN 80-86754-06-5.

Internetové zdroje:

MANOVA, Milena. „Člověk z pohledu sociologické antropologie“. AUC PHILOSOPHICA ET HISTORICA. multidisciplinární akademický časopis. [online] č.5, vyd. 1970. Praha. Karolinum Press [cit 25. 2. 2023] Dostupné na: https://karolinum.cz/data/clanek/4754/PheH_1970_5_0073.pdf. ISSN 0567-8293. s. 73-83.

Ministerstvo zdravotnictví České republiky. *COVID-19: Přehled aktuální situace v ČR*. [online]. Praha. 2023. aktual. 16. 3. 2023. [cit. 16. 03. 2023]. Onemocnění aktuálně. Dostupné na: <https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19>.

Ministerstvo zdravotnictví České republiky. *Onemocnění Covid-19: Informace o nemoci covid-19: Původce onemocnění covid-19*. [online]. Praha. 2023. aktual. 14. 2. 2023. [cit. 14. 03. 2023]. Covid Portál. Dostupné na: <https://covid.gov.cz/situace/onemocneni-covid-19/informace-o-nemoci-covid-19>.

PETRUSEK, Miloslav, ZDENĚK, Nešpor, ed. Společnost. *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav ČR AV, 2017. 10. 11. 2018 [cit. 24. 2. 2023]. Dostupné na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%8Dnost>.

Společnost sociálních pracovníků ČR, z. s. *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR*. [online]. 2006. [cit. 18. 3. 2023]. Dostupné na: <https://www.socialnipracovnici.cz/file-share>.

WHO Headquarters. *Convened Global Study of Origins of SARS-CoV-2: China Part. Joint WHO-China Study 14 January-10 February 2021*. [online]. Ženeva. 30. 3. 2021. [cit. 16. 3. 2023]. World Health Organization: Publications, Overview. Dostupné na: <https://www.who.int/publications/i/item/who-convened-global-study-of-origins-of-sars-cov-2-china-part>.

WHO Headquarters. *Coronavirus disease (COVID-19). Overview*. [online]. Ženeva. 2023 [cit. 16. 3. 2023]. World Health Organization. Dostupné na: https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1.

WHO Headquarters. *Coronavirus disease (COVID-19). Symptoms*. [online]. Ženeva. 2023 [cit. 16. 3. 2023]. World Health Organization. Dostupné na: https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_3.

Legislativní dokumenty

Vláda České republiky. Usnesení Vlády ze dne 2. 11. 2020 č. 1141 Mimořádná opatření Ministerstva zdravotnictví pro poskytovatele dlouhodobé lůžkové péče a poskytovatele sociálních služeb o provádění antigenních testů u zaměstnanců i klientů [online]. Praha. 2020. [cit. 16. 03. 2023]. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/navstevy-1264.pdf>.

Vláda České republiky. Usnesení Vlády ze dne 30. 11. 2020 č. 1264 Krizové opatření o omezení návštěv ve zdravotnických zařízeních a zařízeních sociálních služeb od 5. prosince. Podle čl. I odst. 3 písm. d, e. [online]. Praha. 2020. [cit. 16. 03. 2023]. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-souvisejici-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru-rok-2020-186999/#listopad>.

Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách, [online]. Ve znění platném k 7. 3. 2023. *Zákony pro lidi*. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>.

Nepublikované zdroje:

KOLÁŘOVÁ, L. Antropologické aspekty křesťanství. *Antropologické konstanty*. [nepublikovaná přednáška] České Budějovice. 23. 11. 2021.

KOLÁŘOVÁ, L. Teologická antropologie. *Co je to člověk?* [nepublikovaná přednáška] České Budějovice. 27. 2. 2018.

KOLÁŘOVÁ, L. Teologická antropologie, *Filozofická antropologie*. [nepublikovaná přednáška] České Budějovice. 6. 3. 2018.

Seznam zkratek

Biblické zkratky

Gn	Kniha Genesis
Řím	List Římanům

Další zkratky

Covid-19	Coronavirus disease 2019 (Koronavirové onemocnění 2019)
PCR test	polymerase chain reaction (test na přítomnost určité části genetického kódu pomocí tzv. polymerázové řetězové reakce)
SARS-CoV-2	Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus (těžký akutní respirační syndrom)
WHO	World Health Organization (Světová zdravotnická organizace)

Abstrakt

ZEJDOVÁ, Veronika. Kvalita života seniorů v pobytových službách v rámci protipandemických omezení sociálních kontaktů. České Budějovice 2023. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra sociální a charitativní práce. Vedoucí práce Jindřich Šrajfer.

Klíčová slova: sociální bytost, stáří, domov pro seniory, Covid-19, sociální kontakt, sociální vztah, protipandemická opatření, lidské potřeby, kvalita života

Diplomová práce se zabývá kvalitou života seniorů v pobytových službách v rámci protipandemických omezení sociálních kontaktů. Cílem této kvalifikační práce je hodnocení kvality života seniorů ve dvou vybraných domovech pro seniory v rámci protipandemických omezení sociálních kontaktů v ČR spolu s posouzením vlivu těchto opatření na celkový stav seniorů. K tomuto účelu slouží čtyři typologické příklady.

V první kapitole je skrze vybrané vědní disciplíny pohlíženo na člověka jako na přirozeně sociální bytost, přičemž je poukázáno na důležitost sociálního kontaktu a sociálního vztahu v jeho životě.

Ve druhé části jsou vytyčeny základní aspekty stárnutí, na základě kterých je zjištěno, že v životě seniora mohou znamenat vznik určitých potřeb a současně i zapříčínovat jiné uspořádání hodnotového žebříčku. Jejich naplňování či nenaplňování má pak přímou souvislost s hodnocením kvality jejich života.

V poslední části je charakterizováno onemocnění Covid-19. Následně je popsána covidová situace v obou domovech pro seniory a nakonec jsou uvedeny samotné typologické příklady a jejich etické hodnocení.

Abstract

ZEJDOVÁ, Veronika. The life quality of seniors at residential social care services within the framework of anti-pandemic restrictions of social contacts.

Keywords: social being, old age, home for the elderly, Covid-19, social contact, social relationship, anti-pandemic measures, human needs, quality of life

Diploma thesis deals with the quality of life of seniors in residential services within the framework of anti-pandemic restrictions of social contacts. The aim of this qualification work is to evaluate the quality of life of seniors in two selected homes for the elderly within the framework of anti-pandemic restrictions on social contacts in the Czech Republic, together with an assessment of the effect of these measures on the general condition of the seniors. Four typological examples serve for this purpose.

In the first chapter, through selected scientific disciplines, human is conceived as a naturally social being, while the importance of social contact and social relationship in his life is pointed out.

In the second part, the basic aspects of ageing are outlined, on the basis of which it is established that in the life of a seniors, they can mean the emergence of certain needs and at the same time cause a different arrangement of the value scale. Their fulfillment or non-fulfillment is then directly related to the evaluation of the quality of their life.

In the last part, the disease Covid-19 is characterized. Subsequently, the covid situation in both homes for the elderly is described, and finally the typological examples themselves are presented and their ethical evaluation.